



## Elmelund Skov - Skovrejsning gennem partnerskaber

Gentin, Sandra; Kristensen, Lone Søderkvist; Sørensen, Esben Munk; Busse Nielsen, Anders

*Publication date:*  
2019

*Document Version*  
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

*Citation for published version (APA):*

Gentin, S., Kristensen, L. S., Sørensen, E. M., & Busse Nielsen, A. (2019). *Elmelund Skov - Skovrejsning gennem partnerskaber*. Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet. IGN Rapport [https://ign.ku.dk/ansatte/alle-ansatte/?pure=da%2Fpublications%2FElmelund-skov--skovrejsning-gennem-partnerskaber\(f0c8e00d-5102-466b-9d54-781ef0fbc4c3\).html](https://ign.ku.dk/ansatte/alle-ansatte/?pure=da%2Fpublications%2FElmelund-skov--skovrejsning-gennem-partnerskaber(f0c8e00d-5102-466b-9d54-781ef0fbc4c3).html)

### General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

### Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at [vbn@aub.aau.dk](mailto:vbn@aub.aau.dk) providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.



Københavns Universitet

## Elmelund Skov - Skovrejsning gennem partnerskaber

Gentin, Sandra; Kristensen, Lone Søderkvist; Sørensen, Esben Munk; Nielsen, Anders Busse

*Publication date:*  
2019

*Document version*  
Også kaldet Forlagets PDF

*Document license:*  
[Ikke-specificeret](#)

*Citation for published version (APA):*  
Gentin, S., Kristensen, L. S., Sørensen, E. M., & Nielsen, A. B. (2019). *Elmelund Skov - Skovrejsning gennem partnerskaber*. (1 udg.) Frederiksberg: Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet. IGN Rapport



# Elmelund Skov – Skovrejsning gennem partnerskaber

Sandra Gentin, Lone S. Kristensen, Esben Munk Sørensen & Anders Busse Nielsen

**Titel**

Elmelund Skov – Skovrejsning gennem partnerskaber

**Forfattere**

Sandra Gentin, Lone S. Kristensen, Esben Munk Sørensen & Anders Busse Nielsen

**Bedes citeret**

Gentin, S., Kristensen, L.S., Sørensen, E.M & Nielsen, A.B. (2019):  
Elmelund Skov – Skovrejsning gennem partnerskaber. IGN Rapport,  
december 2019. Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning,  
Københavns Universitet, Frederiksberg. 64 s. ill.

**Udgiver**

Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning  
Københavns Universitet  
Rolighedsvej 23  
1958 Frederiksberg C  
ign@ign.ku.dk  
www.ign.ku.dk

**Ansvarshavende redaktør**

Claus Beier

**ISBN**

978-87-7903-818-9

**Layout**

Sara Folvig

**Layout forside**

Jette Alsing Larsen

**Forsidefoto**

Jørgen Primdahl

**Kortmateriale**

Kort fremstillet til brug i denne rapport indeholder baggrundskort og  
luftfoto hentet fra Geodatastyrelsen i perioden 2011-2018

**Publicering**

Rapporten er publiceret på [www.ign.ku.dk](http://www.ign.ku.dk)

**Gengivelse er tilladt med tydelig kildeangivelse**

Skriftlig tilladelse kræves, hvis man vil bruge instituttets navn og/eller  
dele af denne rapport i sammenhæng med salg og reklame

*Rapport er finansieret af Nordea Fonden. Den er en del af forsknings-  
programmet "Fremtidens Landskaber", som er finansieret af 15. juni  
Fonden, Nordea-fonden, Realdania og Udlodningsmider til Friluftsliv  
samt de 11 deltagende kommuner.*



# Indhold

<b>FORORD .....</b>	<b>5</b>
<b>ELMELUND SKOV – EN NY BYNÆR SKOV VED ODENSE.....</b>	<b>7</b>
<b>EN SKOVREJSNINGSPROCES TAGER FORM.....</b>	<b>9</b>
Partnerskabet bag Elmelund Skov – Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og VandCenter Syd .....	9
Finansiering af skovrejsningen.....	9
Grundvandsbeskyttelsen i Elmelund Skov .....	10
Placering af ”Vandvejen” – et eksempel på det forbilledlige samarbejde .....	11
Partnerskabets anbefalinger til fremtidige samarbejder om skovrejsning og design .....	13
Udfordringer i partnerskabet bag Elmelund Skov.....	13
<b>EN SUCCESFULD JORDFORDELING OG UDFLYTNING GJORDE DET MULIGT .....</b>	<b>15</b>
Den første ejendomsmæssige forundersøgelse .....	15
Jordkøb og jordfordeling .....	17
Hvilke erfaringer er indvundet i forbindelse med forundersøgelsen og jordfordelingen? .....	19
<b>DEN TIDLIGE BORGERINDDRAGELSE .....</b>	<b>21</b>
Borgerinddragelsesprocessen i skovrejsningen – et kort resume .....	21
<b>SKOVENS DESIGN: SKOVEN I LANDSKABET OG LANDSKABET I SKOVEN .....</b>	<b>25</b>
Designprocessen flyttede ud i landskabet .....	25
Variation i skovoplevelsen.....	29
Tilbagevendende landskabelig akupunktur.....	30
<b>PARTNERSKABER OM FRILUFTSFACILITETER .....</b>	<b>32</b>
Partnerskabsaftale om friluftsfaciliteter: Elmelunden Jagthundetræning .....	33
Jægerne i skovrejsningsprocessen.....	33
Forarbejdet til indgåelsen af partnerskabsaftalen.....	34
Samarbejdet i partnerskabsaftalen .....	35
Jægerens område til jagthundetræning.....	35

Udfordringer i partnerskabsaftalen .....	37
Elmelund Jagthundetrænings anbefalinger ved indgåelse af partnerskabsaftaler .....	38
<b>Partnerskabsaftale om friluftsfaciliteter: Elmelund Hestelaug .....</b>	<b>39</b>
Rytterne i borgerinddragelsen.....	39
Samarbejdet i partnerskabsaftalen .....	40
Etablering af ridedestinet og andre faciliteter for rytterne .....	41
Udfordringer i partnerskabsaftalen .....	43
Elmelund Hestelaugs anbefalinger til indgåelse af partnerskabsaftaler .....	44
<b>Partnerskaber om friluftsfaciliteter: Odense Orienteringsklub – ”Find vej” .....</b>	<b>45</b>
Orienteringsløberne i borgerinddragelsen .....	45
Samarbejdet omkring partnerskabsaftalen ”Find vej” .....	45
Planlægning og etablering af ”Find vej” poster .....	46
Udfordringer i partnerskabsaftalen .....	47
Odense Orienteringsklub anbefalinger ved indgåelse af partnerskabsaftaler.....	48
<b>Friluftsrådets rolle i Elmelund Skov .....</b>	<b>48</b>
Friluftsrådets vigtigste fokuspunkter i Elmelund Skov .....	49
Friluftsrådets vurdering af skovrejsningen og partnerskaberne om friluftsfaciliteter .....	49
Udfordringer i processen om skovrejsningen ifølge Friluftsrådet.....	50
<b>Naturskolen – noget som mange ville, men ingen greb.....</b>	<b>51</b>
<b>ELMELUND SKOV – EN PARTNERSKABSDREVET SKOV FOR OG MED BORGERNE I ODENSE? .....</b>	<b>53</b>
Skovrejsning gennem partnerskaber .....	53
Elmelund Skov Brugerråd – en mulighed for at følge skovens udvikling .....	54
Andre måder at involvere brugerne.....	56
Skovrejsning gennem partnerskaber – muligheder og udfordringer .....	58
Den brede inddragelsesproces og skabelse af lokalt ejerskab.....	60
<b>LITTERATUR .....</b>	<b>61</b>

# Forord

Forestil dig et landbrugslandskab, intensivt drevet – med svinestalde, bølgende marker, langstrakte bakker, højt til himlen og små landsbyer. Langt under jordoverfladen, godt gemt for det synlige øje, ligger et af Odenses vigtigste og største grundvandsreservoirer. Grundvandsreservoiret, og prioritering af dets beskyttelse, er en af de vigtigste årsager til, at borgerne vest for Odense inden for den næste årrække kan se Danmarks største skovrejsningsprojekt i nyere tid, tage form på de tidligere landbrugsmarker. I løbet af de næste årtier vil en kuperet lysåben blandingsskov, med landskabskiler, der sikrer udsynet til skoven og indsigten til Odense vokse frem. Lige præcis Odense – og nærheden til byen – har betydet, at landskabskilerne er placeret med omhu, så skovens besøgende fra udvalgte udsigtpunkter altid vil kunne se Odense By. Skoven er udviklet og designet efter mange brugeres ønsker i en lang og intensiv borgerinddragelsesproces. Ud over borgernes ønsker, er der ved skovens design og træartsvalg også taget hensyn til vildtet, derfor er skoven særlig vildtvenlig. Hele processen omkring skovrejsningen, skovens indretning og udviklingen af faciliteter skulle sikre en bred forankring og kendskab til Elmelund Skov blandt borgerne i Odense. Skoven blev indviet og åbnet for publikum i maj 2014 og rummer knap 1.000.000 træer.

Etablering af Elmelund skov er historien om en ny måde at rejse skov på, hvor skovens anlæggelse, design, etablering faciliteter og ikke mindst finansiering er sket med udgangspunkt i forskellige former for fællesskaber. Målet med skoven har været dobbelt, dels at sikre vigtige grundvandsressourcer men også at skabe nye rekreative muligheder for Odense kommunes borgere.

Denne rapport beskriver denne nye måde at rejse skov på – fra partnerskabet bag skovrejsningen, finansieringen af skovrejsningen, jordfordelingen, designprocessen af skoven til borgerinddragelse og partnerskaberne om friluftsfaciliteterne.

Erfaringsopsamlingen er gennemført af forskere ved Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet. Sandra Gentin er Ph.d. og studieadjunkt og er ansat på Skovskolen (Videncenter for Friluftsliv og Naturformidling) og Lone S. Kristensen er Ph.d. og lektor og er ansat i Sektion for Landskabsarkitektur og Planlægning. Kapitlet om jordfordelingen er skrevet af Esben Munk Sørensen, der er landinspektør, Ph.D., lektor og tidligere professor ved Institut for Samfundsudvikling og Planlægning. Mens ”Designprocessen rykker ud i landskabet” er skrevet af Anders

Busse Nielsen, Professor ved Sektion for Landskabsarkitektur og Planlægning, Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, KU.

Det er forfatternes håb, at rapporten kan give et grundigt indblik i Elmelund Skovens tilblivelse – og måske inspirere til lignende projekter andre steder i Danmark.

Sandra Gentin, Lone S. Kristensen, Esben M. Sørensen & Anders Busse Nielsen

# Elmelund Skov – en ny bynær skov ved Odense

I 2001 indgik Naturstyrelsen Fyn en skovrejsningsaftale med Odense Kommune og forsyningsselskabet Vandcenter Syd om at rejse 2000 ha skov på offentligt ejede arealer i Odense Kommune.

Elmelund Skov blev det første konkrete resultat af denne aftale. Skoven er med sine 360 hektar den største skov i Odense Kommune og blev indviet i maj 2014. Elmelund Skov ligger sydvest for Odense (se figur 1).



**Figur 1. Elmelund Skovs projektområde er samlet på 740 ha, hvor der nu er etableret skov på 350 ha. Kortet viser arealfordelingen mellem Odense Kommune og Naturstyrelsen Fyn, samt de beskyttede naturtyper og diger, som er bevaret i skoven. Projektområdet er afgrænset af Middelfartvej i nord, motorvejen (E20) mod syd og sydvest samt jernbanen i øst. Den vestlige afgrænsning udgøres af den mindre vej Ravnebjerggyden. Skovens østlige ende når helt ind til Odenses vestlige bydele Bolbro og Sanderum. I projektområdet ligger, udover privatejede landbrugsarealer, også en golfbane og tre mindre landsbyer: Elmelund, Vejrup og Blommenslyst. (Odense Kommune, 2013)**

VandCenter Syd har været drivkraften bag opkøb af jord i projektområdet, men har overdraget jorden til hhv. Odense Kommune ejer den del af Elmelund skov, der grænser lige op ad Bolbro (ca. 80 ha), mens Naturstyrelsen Fyn ejer arealerne, som ligger længere mod vest (ca. 225 ha). Det er målet, at skovarealet inden for projektområdet fortsat stiger i løbet af de næste år, når der bliver mulighed for at erhverve yderligere landbrugsejendomme i projektområdet.

Elmelund Skov beskrives af Naturstyrelsen Fyn som det største skovrejsningsprojekt i 100 år og det centrale formål ved skovrejsningen i Elmelund Skov har fra starten været tresidigt – eller multifunktionelt (Odense Kommune, 2015):

1. At fremtidssikre beskyttelsen af grundvandet i området, da en meget stor del af drikkevandsforsyningen til husstande og erhvervsliv i Odense kommer fra Elmelundområdet.
2. At skabe bedre muligheder for et sundt udendørsliv for Odense kommunes borgere ved at etablere nye og bynære muligheder for friluftsliv, motion og rekreation.
3. At øge biodiversiteten og understøtte en bæredygtig udvikling ved at skabe et nyt, bynært skov- og naturområde.

Derudover har Odense Kommune også haft et ønske om at udvikle deres del af skoven til en form for folkeskov: en skov, hvor befolkningen tager aktiv del i skovens etablering, udformning og videre brug. Dette ønske har bl.a. resulteret i, at kommunen har givet borgerne og private firmaer muligheder for at finansiere træer til plantning i en lille del af den kommunale del af skoven (4 ha) og borgerne er blevet inviteret med til plantning af de sidste træer.

I maj 2014 kunne Elmelund Skov indvies og åbne officielt for publikum. Inden indvielsen, og plantningen af skoven på den forhenværende landbrugsjord, har Naturstyrelsen Fyn sammen med Odense Kommune og VandCenter Syd gennemført en jordfordeling, afholdt en intensiv borgerinddragelsesproces, ligesom der også er indgået partnerskabsaftaler med en række foreninger om forskellige friluftsfaciliteter. Det er denne rapports formål at beskrive og opsamle de erfaringer der er gjort gennem skovrejsningsprojektet en skovrejsningsproces som vi har valgt at kalde den netværksbaserede skovrejsning fordi den har baseres sig på mange forskellige former for samarbejde.

Indledningsvis beskrives samarbejdet mellem Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og VandCenter Syd; grundvandsbeskyttelsen i Elmelund Skov og processen omkring jordfordelingen. Herefter beskrives ganske kort den omfattende borgerinddragelsesproces, der har fundet sted forud for indvielsen af Elmelund Skov og indgåelse af partnerskaberne om friluftsfaciliteterne. I afsnitte beskrives også hvordan borgernes bidrag er blevet indarbejdet sammen med fagprofessionelekspertise i den samlede proces for skovens design. De efterfølgende afsnit omhandler de partnerskaber om friluftsfaciliteter, der er indgået med ryttere, jægere og en orienteringsklub. Disse udgør hovedfokus i rapporten. En række andre inddragelsesinitiativer beskrives også herunder et specifikt brugerråd for Elmelund Skov. Afslutningsvis gives der anbefalinger til fremtidige projekter, der ønsker at gøre brug af netværksbaseret skovrejsning.

# En skovrejsningsproces tager form

## Partnerskabet bag Elmelund Skov – Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og VandCenter Syd

Skovrejsningen i Elmelund udspringer oprindeligt fra en politisk aftale indgået i slutningen af 1980'erne, hvor et flertal i folketinget besluttede at fordoble Danmarks skovareal. Sidenhen har Naturstyrelsen arbejdet for at finde egnede skovrejsningsområder – bynært og i områder med lidt skov, for at give befolkningen mest mulig gavn af de nye skove (Borup, 2016). I den forbindelse blev også Elmelund området udvalgt til et særligt skovrejsningsområde, både på baggrund af områdets bynære beliggenhed og områdets vigtige grundvandsmagasin.

Skovrejsningen er gennemført i et partnerskab mellem Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og VandCenter Syd. Dette samarbejde blev allerede indgået i 2001. Samarbejdsaftalen fra 2001 beskriver blandt andet rammerne for samarbejdet mellem de tre parter, ligesom det også er beskrevet hvordan udgifterne til jordopkøb i Elmelund Skov deles mellem stat, kommune og VandCenter Syd. På Naturstyrelsen Fyns arealer deles udgifterne til jordopkøb ligeligt mellem hhv. Naturstyrelsen Fyn og Vandcenter Syd, og Vandcenter Syd og Odense Kommune deler udgifterne til jordopkøb ligeligt mellem sig på kommunes arealer. Den del af aftalen er dog siden indgåelsen af samarbejdsaftalen i 2001 blevet ændret til, at Vandcenter Syd betaler 75 % af udgifterne til jordfordelingen mens Odense kommune kun betaler 25 % af udgifterne på kommunens arealer af Elmelund Skov.

## Finansiering af skovrejsningen

En stor del af Naturstyrelsen Fyns udgifter til opkøb og anlæg af skoven blev dækket af jagtrelaterede naturforvaltningsprojekter. En del af plantningen er desuden sket med EU-tilskud til offentlig skovrejsning. Projektet i Elmelund har indtil nu været det største projekt, der er finansieret gennem jagtrelaterede naturforvaltningsmidler i Danmark (Borup, 2016). Denne finansieringsform har betydet, at jagt- og vildthensyn har fået særlig fokus i Elmelund Skov. Det beskrives i kapitlet ”

Partnerskabsaftale om friluftsfaciliteter: Elmelunden Jagthundetræning” på side 33.

Odense Kommune skulle finansiere sin del af skoven inden for det eksisterende kommunale budget, dvs. kommunens areal af Elmelund blev Skov finansieret uden ekstrabevilling. Der har derfor været behov for at tænke kreativt for at betale træer mv., der skulle udgøre den nye Elmelund Skov. I den



forbindelse blev der etableret et samarbejde med Odense Fjernvarmeværk om plantning af popler til energiskov på dele af arealerne. Denne aftale indebærer, at kommunen stiller forskellige arealer til rådighed mod, at Odense Fjernvarme planter popler, renholder under træerne og efterfølgende kan tage flisen til varmeproduktion fra træerne. Kommunen har planer om at plante bøg under poplerne, så der på den måde kan skabes en ny skov når poplerne skal flises (Bjerre Laursen, 2016).

Af andre utraditionelle finansieringskanaler kan nævnes, at Tommerup Kistefabrik donerede et antal træer for hver solgt kiste, ligesom borgerne i Odense kunne købe et træ eller tage deres egne træer/buske med til en plantedag i folkeskoven<sup>1</sup>. Resten af midlerne til skoven på kommunens arealer er finansieret gennem forskellige interne midler i Odense Kommune (Bjerre Laursen, 2016).

VandCenter Syd har i sin strategi for grundvandsbeskyttelse inddraget såvel privat som offentlig skovrejsning som væsentlige virkemidler. Derudover har VandCenter Syd andre finansieringsmuligheder end staten og kommunerne, og har en beslutningseffektivitet med hensyn til jordkøb, som er væsentlig mere effektiv – dette er blandt andet nøglen til, hvorfor så stort et skovrejsningsprojekt er lykkedes (Bjerre, 2016).

### **Grundvandsbeskyttelsen i Elmelund Skov**

En af hovedårsagerne til VandCenter Syds store engagement i skovrejsningen i Elmelund Skov er, at området ligger oven på en vigtig grundvandsressource. Kildepladserne i Bolbro forsyner en stor del af Odense med rent drikkevand. Sikringen af disse kildepladser kræver fortsat en målrettet indsats, og derfor er øget beskyttelse af grundvandet omkring kildepladserne en del af VandCenter Syds grundvandsstrategi (VandCenter Syd, 2009). Grundvandsbeskyttelse under Elmelund Skov er derfor en hel central faktor for tilblivelsen af Elmelund Skov.

For at beskytte grundvandet bedst muligt er der tinglyst en deklaration på hele området. Deklarationen sikrer eksisterende anlæg for grundvandsindvinding, muligheden for fortsat og yderligere indvinding af grundvand, etablering af yderligere kildepladser samt pesticidfri drift af området (Bjerre, 2016).

---

<sup>1</sup> Folkeskoven er de ”inderste” 8 ha af kommunens arealer i Elmelund Skov. Den ligger tættest på beboelsen og skolen i Bolbro.

Troels Bjerre, projektlederen i VandCenter Syd vurderer, at hele projektet har og har haft en virkelig stor værdi, både fordi skovrejsningen giver en enestående sikring af grundvandet i området, og fordi ”Grundvandsbeskyttelse omkring Odense” er en god og oplagt formidlingsmulighed for VandCenter Syd.

### **Placering af ”Vandvejen” – et eksempel på det forbilledlige samarbejde**

I forbindelse med jordopkøbet og etableringen af skoven blev der etableret nye kildepladser i den vestlige ende af Elmelund Skov. Etableringen af kildepladserne skal sikre Odense Bys fremtidige vandforsyning. I forbindelse med etableringen af skoven er der gjort noget ekstra, idet der i de etablerede kildepladser og indvindingsanlæg er indlagt en overkapacitet: *”forud for skovrejsningen fik vi etableret tre nye borer og fik gravet en råvandsledning ned til kildepladsen og fik afsat ledningen sammen med kommunen og staten, så den passer godt ind i skoven. Det er en form for overkapacitet. Den kan producere mere end vi har brug for nu. Så er vi agile hvis der er behov for mere vand”* (Bjerre, 2016).

Råvandet fra kildepladserne transporteres ind til vandværket ved hjælp af en råvandsledning. Det er et krav, at der er en respektafstand omkring en råvandsledning, hvor der ikke må plantes træer ovenpå. Hverken Naturstyrelsen Fyn, VandCenter Syd eller Odense Kommune var interesseret i, at der med etableringen af råvandsledningen blev skabt en hugning gennem skoven, som sandsynligvis ville være grim at se på, og dermed være med til at skabe dårlige skovoplevelser.

Projektgruppen brugte derfor denne råvandsledning som et aktiv i skoven, i stedet for en begrænsning: *”der skulle være en vej – en vandvej gennem skoven”* (Bjerre, 2016). Således blev idéen om en ”vandvej” født – en vej langs råvandsledningen – som fortæller vandets vej fra kildepladserne til byen.

For at Vandvejen, og dermed råvandsledningen, kom til at fungere i skoven er den blevet længere: *”Den blev 300 m længere end den egentlig behøvedes at blive i bestræbelserne på at lave en god vej gennem skoven. Der er derfor brugt ekstra penge på rør i bestræbelserne på at lave en god vej gennem skoven. Så vi har vel brugt 2,5 km rør i stedet for 2,2 km rør. Så vi har ikke optimeret, men vi har strakt os for at få det endelige projekt så værdifuldt som muligt”* (Bjerre, 2016). Figur 2 og 3 illustrerer begge etableringen af Vandvejen inden skoven blev anlagt.



*Figur 2. Vandvejen. Foto Odense Kommune*



*Figur 3. Placering af Vandvejen. Foto Odense Kommune*



*Figur 4. Vandvejen. Foto Lisbeth Bondo Hansen*

## **Partnerskabets anbefalinger til fremtidige samarbejder om skovrejsning og design**

Både Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og Vandcenter Syd fremhæver det gode samarbejde, og at der næsten ikke har været udfordringer undervejs i processen. Det skyldes ifølge parterne det åbne samarbejde, en velfungerende styregruppe og løbende møder, med drøftelser omkring processen mv. Samtidig har arbejdsopdelingen også fungeret fint. Det er blandt andet årsagen til, at der er mange positive resultater af partnerskabet.

Alle tre parter fremhæver, at det er vigtigt og anbefalelsesværdigt, at alle parter deltager på alle borgermøder, på fællesmøder og andre offentlige arrangementer, således borgerne aldrig er i tvivl om, at det er et samarbejde mellem tre ligeværdige partnere. På den måde sikrer man synlighed og tilgængelighed i hele forløbet. I forlængelse heraf blev det også meget tidligt i processen besluttet, at alle tre parter altid fremgår af alt udsendt pressemateriale som minimum med logo. På den måde sikrer man også en fælles synlighed. *"Det var meget tidligt i processen vi [VandCenter Syd] satte vores fingeraftryk på, hvad der så blev den endelige skov. Undervejs i processen [...] har vi spillet en minimal rolle, men vi har altid været tilstede ved møder, workshops og ved åbningen og været synlige og bakket op om partnerskabet"* (Bjerre, 2006).

Troels Bjerre fra VandCenter Syd anbefaler, at der ansættes en projektleder i hver af de samarbejdende organisationer for at sikre en forankring i organisationen hos de respektive samarbejdende parter. Ifølge VandCenter Syd kræver det dog en vis organisations størrelse for at kunne have en ansat til at varetage projektlederrollen. Men for VandCenter Syd har det haft afgørende betydning for projektet succes og forankring internt, da den endelige beslutning om at opkøbe de 250 ha jord skal ses i en strategisk satsning, som udspringer af VandCenter Syds grundvandsstrategi: *"[der har været] løbende dialog med direktionen og bestyrelsen, som har givet rygstøtte da vi stod i forskud. Ledelsen gav tryghed, det er alfa og omega"* (Bjerre, 2016).

### **Udfordringer i partnerskabet bag Elmelund Skov**

På trods af de mange gode resultater, og den positive proces, har der også været udfordringer undervejs. Det der har udfordret samarbejdet mest var den langtrukne opstart af jordopkøbene og finansieringen heraf.

Processen startede oprindeligt tilbage i 2001, hvor der som nævnt ikke var den store interesse for jordfordeling i området. Dengang erhvervede Naturstyrelsen Fyn ca. 50 ha jord, men i forlængelse

af VandCenter Syds grundvandsstrategi blev en ny forundersøgelse<sup>2</sup> iværksat. De positive resultater af forundersøgelsen førte til, at VandCenter Syd opkøbte jord i området. Det var en central beslutning for hele processen, da det var lykkedes VandCenter Syd at erhverve meget store ejendomme centralt i området, og dette var udslagsgivende for, at mange andre lodsejere også indvilligede i at sælge deres ejendomme. VandCenter Syd erhvervede i den forbindelse omkring 250 ha. VandCenter Syd stod dog kun kortvarigt som ejer af jorden.

I den periode, hvor VandCenter Syd stod som ejere af jorden, faldt jordpriserne på landbrugsjord imidlertid. Både Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune havde oprindeligt indvilliget i at tilbagekøbet af jorden skulle tage udgangspunkt i markedsprisen fra 2010. I 2012 blev pengene fundet internt i Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune og jorden skiftede ejer. Men inden overdragelsen blev der foretaget en ny vurdering af jordens værdi for at fastsætte prisen for handlen. Markedsværdien i 2012 var en del lavere end i 2010, hvor VandCenter Syd oprindeligt havde handlet jorden, og på den baggrund har VandCenter Syd sat en del penge til og betalt en større andel af prisen for jorden, fordi de var villige til at handle, da der kunne handles. De manglende midler hos hhv. Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune i 2010 var derfor en stor prøvelse for samarbejdet i partnerskabet. *”Finansieringen af skovrejsningsprojektet var dog en udfordring. Det viste sig, at hverken Naturstyrelsen Fyn eller Odense Kommune i 2010 var i stand til at rejse den nødvendige medfinansiering. Det blev derfor aftalt med Naturstyrelsen og Odense Kommune, at VandCenter Syd i forbindelse med jordfordelingen skulle stå i forskud for staten og kommunen og stå som ejer af arealet midlertidigt”* (Bjerre, Ammitsøe og Bekgaard, 2016, s. 33).

---

<sup>2</sup> Processen omkring forundersøgelsen og jordfordelingen beskrives afsnittet ”En succesfuld jordfordeling og udflytning gjorde det muligt” på side 15.



## **En succesfuld jordfordeling og udflytning gjorde det muligt**

En vigtig forudsætning for skovens virkeliggørelse var, at der kunne opkøbes jord i andre områder end i skovrejsningsområdet, da der var en del aktive bedrifter i skovrejsningsområdet. I perioden 2001-2008 købte og etablerede Naturstyrelsen Fyn ca. 50 ha ny skov og natur i Elmelund området. For at fremme projektet blev det overvejet at anvende jordfordeling til at skaffe arealerne til grundvandsbeskyttelsen og til skovrejsningen (Hartvigsen, 2009).

### **Den første ejendomsmæssige forundersøgelse**

I perioden 2008-2009 gennemførte firmaet Orbicon en ejendomsmæssig forundersøgelse, hvor der blev ført forhandlinger og interview med 59 ejendomme inden for et 650 ha stort område. Ved undersøgelsen blev de eksisterende ejendomsforhold undersøgt og landbrugsstrukturen blev kortlagt. Landbrugsstrukturen i området var præget af meget varierende størrelser og typer: projektområdet var domineret af to større svineproduktionsejendomme, der begge havde en betydelig del af ejendommenes arealer inden for området. Derudover tilforpagtede begge bedrifter betydelige arealer inden for området fra lodsejere, der ikke selv drev jorden. Den ene af de to større produktionsejendomme havde produktionsbygningerne beliggende i Elmelund by i kanten af projektområdet, mens der for den andens vedkommende var tale om en landbrugsejendom med bygningerne syd for motorvejen. Yderligere 3-4 større produktionslandbrug havde en mindre del af det samlede jordtilliggende inden for projektområdet. Herudover var der nogle mindre ejendomme og en golfbane i projektområdet (Orbicon, u.å.)



Dyrkningsværdien af arealerne i projektområdet var høj og boniteten tilsvarende, og der var efterspørgsel efter tillægsjord i området. God markjord blev dengang vurderet til 275.000 kr. pr. ha, og prisen havde tidligere været oppe på 300.000 kr. i gennemførte handler i 2007. Forundersøgelsen viste, at der generelt var en åbenhed overfor at sælge jord i projektområdet under forudsætning af, at der kunne skaffes tillægsjord. Sammenfattende blev det i den ejendomsmæssige forundersøgelse skønnet, at lodsejerinteresserne så således ud:



Allerede erhvervet til skovrejsningsprojektet:	60,5 ha
Kan erhverves i ren handel (indenfor 0-3 år):	116,5 ha
Kan erhverves i ren handel med bygninger (indenfor 0-3 år):	18,9 ha
Kan erhverves mod erstatningsjord:	118,1 ha
Kan måske erhverves:	51,1 ha
Kan ikke erhverves:	264,8 ha
Interesse for privat skovrejsning:	19,6 ha
<b>I alt:</b>	<b>649,5 ha</b>

Forundersøgelsen godtgjorde, at der kunne skaffes areal til skovrejsningen, og at det kunne gennemføres i forbindelse med en jordfordeling efter jordfordelingslovens regler (Hartvigsen & Thyssen, u.å.)

### Jordkøb og jordfordeling

Orbicon blev efterfølgende bestilt til at gennemføre en jordfordeling i og omkring projektområdet i samarbejde med Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og VandCenter Syd. Der blev gennemført et indledende jordfordelingsmøde i maj 2009. Skæringsdagen for jordfordelingen blev aftalt til 1. oktober 2010. Der blev tillige nedsat et lodsejerudvalg til at hjælpe til med forhandlingerne.

Forhandlingerne var præget af en generel imødekommenhed overfor at sælge jord i projektområdet. Det var dog en vanskelig situation med den landbrugsbedrift, som havde hele to produktionsejendomme liggende i selve projektområdet.

I løbet af 2010 lykkedes det at opnå en aftale med ejeren af landbrugsbedriften om salg af de to ejendomme i projektområdet til et større millionbeløb. Der var tale om en fuldt funktionsdygtig bedrift med et produktionsapparat med en blanding af nyrenoveret og ældre inventar og med en miljøgodkendelse til 250 dyreenheder. Der var gode tilkørselsforhold til og omkring bygningerne på de to ejendomme i bedriften. Herudover var der en mindre lod med frijordsnotering uden bygninger.

Bygningerne på de to landbrugsejendomme lå meget bynært, og der ville kunne forudses naborelaterede problemer ved fortsat drift og udbygning. Det samlede areal i bedriften var på 98 ha ejet jord,

samt et betydeligt antal tilforpagtede hektarer (jf. figur 4). Ejeren og dennes rådgivere kunne se, at der ikke ville være mange muligheder for fortsat at udvikle bedriften, når den var placeret midt i projektområdet. Hertil kom, at den ”nabojord”, der på sigt skulle være udviklingsgrundlag for bedriften efterhånden var blevet opkøbt til skovrejsningen. Beslutningen om at afhænde hele bedriftens jorder og produktionsapparat krævede dog mange overvejelser for svineproducenten. Hans fremtidsønske var at fortsætte som fuldtidslandmand i samme produktionsgren, og han ønskede derfor at benytte provenuet fra afhændelse af bedriften til at etablere sig andet steds. Dette fremtidsønske blev særlig imødekommet ved at tilbyde sælger en forpagtningskontrakt på jorderne og erhvervslejekontrakt på bygninger frem til 2014. Disse særlige aftalevilkår muliggjorde, at sælger fik god tid til at undersøge markedet for alternative lokaliseringer, hvor der ville være de ønskede udviklingsmuligheder. I løbet af denne periode etablerede den udflyttede landmand sig med svineproduktion på en større bedrift ved Nyborg i samme arealmæssige størrelse og en købspris, der svarede til salgsprisen. Det var udflytningen af denne bedrift, der reelt muliggjorde, at Elmelund Skov kunne fortsætte.

Landbrugsbedriften blev afhændet i ”skødehandel”<sup>3</sup> med VandCenter Syd som køber og dermed ikke via en jordfordelingsoverenskomst og efterfølgende kendelse. Dette er en enklere måde at handle på, når der som her blev overdraget en hel bedrift med komplette ejendomme og bygnings-sæt uden fremtidig værdi som produktionsbygninger. Selvom afhændelsen af bedriftens jorder således ikke sagsteknisk indgik i jordfordelingsagens dokumenter og processer, bør den reelt opfattes som en del af jordfordelingsplanlægningen og de tilhørende forhandlinger.

Efter 2010 kunne man gøre status. Afslutning af jordfordeling og de supplerende jordkøb gjorde, at der var erhvervet 317 ha plus den jord Naturstyrelsen Fyn allerede havde erhvervet i forvejen. Størstedelen blev erhvervet af VandCenter Syd og blev herefter overtaget af Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune. Overdragelsen af arealerne skete som tidligere nævnt i 2012 dog til en lavere

---

<sup>3</sup> Udtrykket skødehandel i forbindelse med en jordfordeling anvendes for et køb af en ejendom, der ikke indgår i jordomlægninger, som aftales i en jordfordelingsoverenskomst og ligger til grund for jordfordelingskendelsen. Køb af ejendom og jorder i sådanne skødehandler foregår typisk forud eller sideløbende med jordfordelingsforhandlingerne og køber er rekvirenten på jordfordelingssagen eller en jordfond. Efterfølgende kan disse ejendommes jorder anvendes til projektformålet eller afhændes som erstatningsjord til lodsejere, der afstår jord til projektformålet.

pris end hvad VandCenter Syd betalte for landbrugsjorden i 2010, fordi markedspriserne for landbrugsjord var faldet markant i den mellemliggende periode. Således har VandCenter Syd bidraget med 67 mio. kr., Naturstyrelsen Fyn med ca. 30 mio. kr., og Odense Kommune med ca. 13. mio. kr til opkøb af jord.

Efter overdragelsen af jorden til hhv. Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune blev arealerne klargjort med sidste de ejendomsberigtigelser og -overtagelser. Herefter kunne basisanalyserne af projektområdets arealer begynde, hvilket omfattede undersøgelse af planlægningsmæssige bindinger, servitutter og jordbundsforhold. Midt i 2012 startede borgerinddragelsen, hvor borgerne fik mulighed for at komme med ønsker og gode idéer til, hvordan det nye skov- og naturområde skulle se ud og hvilke friluftsfaciliteter, der skulle være. I perioden 2012-2013 blev der arbejdet med planlægning af det nye skov- og naturområde, herunder detailplanlægning, indhentning af myndighedstilladelser, etc. I 2013-2015 gennemførtes plantning af skov, etablering af ny natur, anlæg af parkeringspladser, skovveje og stier samt friluftsfaciliteter.

#### **Hvilke erfaringer er indvundet i forbindelse med forundersøgelsen og jordfordelingen?**

Processen for Elmelund Skov har vist, at gennemførelse af en ejendomsmæssig forundersøgelse kan være en meget god og forholdsvis enkel og billig måde at undersøge lodsejerinteresser og -fremtidsønsker ved projekter, der søges gennemført med frivillighed. Anvendelse af jordfordeling er særlig relevant, når der er involveret produktionslandbrug, som har ønsker om eller behov for erstatningsjord. Produktionslandbrug og fritidslandbrug med behov for jorden til dyrehold (fx hesteejendomme) er normalt ikke interesserede i aftaler om privat skovrejsning.

Det er vigtigt, at man som planlægger tilbyder lodsejerne en bred vifte af tilbud til at imødekomme deres fremtidsønsker, når der som i tilfældet her, skal ske en ekstensivering af den landbrugsmæssige arealanvendelse. I et projekt som dette kunne lodsejere:

- Sælge hele deres bedrift i ren handel med henblik på udflytning og lokalisering på anden lokalitet.
- Sælge arealer i ren handel uden om jordfordelingssagen.
- Afstå arealer i bytte for velbeliggende erstatningsarealer.
- Indgå dyrkningsaftale med forbud mod brug af pesticider og tilførsel af kvælstof kombineret med statsligt tilskud til privat skovrejsning.

- Indgå dyrkningsaftale med forbud mod brug af pesticider evt. kombineret med omlægning til vedvarende græs og compensation for reduceret kvælstoftilførsel (blev kun tilbudt til lodsejere, der absolut ikke ønskede skov).

Man kan selvfølgelig stille spørgsmålet, om man kunne have opnået den samme grundvandsbeskyttende effekt med andre virkemidler, som kunne have virket sammen med fortsat landbrugsdrift? Det kunne eksempelvis have været tilfældet, hvis landbrugsjorden fremover skulle have været anvendt til vedvarende græsning med deklarationssikret forbud mod brug af sprøjtemidler og pesticider.

Dette ville dog næppe have været muligt at skabe den samme gode tilgængelighed og de samme rekreative muligheder for borgerne. Når der er tale om offentlig skov må borgerne færdes overalt på arealerne, og det er muligt gennem landskabsarkitektur og skovplantning at skabe varierende og oplevelsesmættede rum i det åbne land.

# Den tidlige borgerinddragelse

## Borgerinddragelsesprocessen i skovrejsningen – et kort resume

Formålet med borgerinddragelsen var *”at skabe opmærksomhed og kendskab hos borgerne om, at et nyt stort skov- og naturområde er på vej, samt på et tidligt tidpunkt i processen at få indsamlet gode idéer fra borgere og organisationer, så disse kan indgå i planlægningen”* (Projektgruppen, 2012). Derudover var formålet med borgerinddragelsen et forsøg på at skabe et lokalt ejerskab for den nye skov.

Borgerinddragelsen blev ledt af Anni Borup fra Naturstyrelsen Fyn og Birgit Bjerre Laursen fra Odense Kommune. Troes Bjerre fra VandCenter Syd har ligeledes deltaget på samtlige møder men med en mindre fremtrædende rolle. I det følgende omtales Anni Borup, Birgit Bjerre Laursen og Troels Bjerre som partnerskabet.

Der var flere forskellige overvejelser bag borgerinddragelsesprocessen. Udover lokal tilknytning og medejerskab ønskede partnerskabet også at fremme en forståelse blandt borgere om, at der er mange forskellige og af og til modsatrettede interesser, som skal tilgodeses i en planlægningsproces (Naturstyrelsen, 2012). Hele borgerinddragelsesprocessen er illustreret i figur 5.

Dato	Aktivitet	Deltagere
4.11.12	<b>Temadag om Elmelund Skov</b> Information om skovrejsningsprojektet. Foredrag om, hvad borgerne oftest foretrækker at opleve i skoven og hvad skov og natur på et mere filosofisk og følelsesmæssigt plan betyder for mennesker. Workshop, hvor deltagerne i grupper kørte med bus i området og kom med idéer og ønsker til naturoplevelser og hvordan skoven kan bruges mv.	80
27.11.13	<b>1. workshop: Tema tilgængelighed, friluftsliv og partnerskaber</b> Deltagerne kom bl.a. med idéer til stiernes og parkeringspladseres placering og forslag til publikumsfaciliteter, samt forslag til mulige partnerskabsprojekter.	45
30.01.13	<b>Temamøde med jægerne om Naturstyrelsens arealer</b> Ønsker fra jægerne til en vildtvenlig skov og jægeraktiviteter.	10
11.02.13	<b>Temamøde med ryttere og mountainbikere</b> Deltagerne kom med forslag til placering af ridestier, mountainbikeruter og faciliteter. Desuden kunne deltagerne melde sig til deltagelse i kommende partnerskabsprojekter.	25
27.02.13	<b>Temamøde med borgerne i Elmelund</b> Gennemgang af udkast til planen i forhold til placering af stisystemer, parkeringspladser, samt bevoksede og ubevoksede arealer. Særligt fokus på planlægning af arealerne tæt ved Elmelund by, bl.a. i forhold til skovens placering op til byen, parkeringspladser og stisystemet. Alle borgere inden for projektområdet blev direkte inviteret.	40
28.02.13	<b>Temamøde med jægerne om Naturstyrelsens arealer</b> Tilbage melding fra Naturstyrelsen om indarbejdelse af tiltag til vildtvenlig skov.	10
18.03.13	<b>Temamøde om natur og landskab</b> Præsentation og diskussion af udkast til plan for naturnær skov, naturarealer og landskab.	20
21.03.13	<b>2. workshop</b> Præsentation og diskussion af det samlede udkast til plan med særlig fokus på publikumsfaciliteter.	30
15.04.13	<b>Offentligt møde om overordnet plan for Elmelund Skov</b>	130

Figur 5. Oversigt over borgerinddragelsesprocessen i Elmelund Skov

Borgerinddragelsesprocessen blev indledt med et stort temamøde den 3. november 2012 om den kommende skov i Elmelund, hvor der ud over 80 interesserede borgere også deltog eksterne oplægsholdere. Om eftermiddagen på temadagen blev deltagerne inddelt i fire grupper og kørt i minibusser rundt til fire forskellige steder i det kommende skovområde. På disse udvalgte steder skulle deltagerne diskutere: 1) parkering og stier, 2) faciliteter og aktiviteter, 3) naturoplevelser i skoven og 4) hvordan vand kan bruges til oplevelser og leg i skoven. Afslutningsvis blev deltageres ønsker afleveret i prioriteret rækkefølge i plenum. Ønskerne har således dannet rammen for det videre arbejde i borgerinddragelsesprocessen.

Efter temadagen har Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune afholdt flere temamøder og workshops om ovenstående fire emner, hvor borgerne og foreninger kunne deltage alt efter interesse.

I november 2012 blev den første workshop afholdt med temaet ”Tilgængelighed, friluftsliv og partnerskaber”. Indledningsvis blev mødedeltagerne præsenteret for rammerne for Elmelund Skov, som fx hvilke bindinger, der er på arealerne og hvilke kulturmiljømæssige hensyn, der skal tages hensyn til ved planlægningen af Elmelund Skov. I løbet af workshopsene diskuterede brugerne: Hovedstisystem, andre stisystemer, parkeringspladser og friluftsfaciliteter. I grupperne havde deltagerne mulighed for at udforme en idé- og ønskeliste samt tegne deres ønsker på et kort over skoven. Idéerne og ønskerne fra workshopsene indgik i det videre arbejde med udformningen af skoven.



*Figur 6. Der tegnes på kort og skrives ønsker ned på møde med mountainbikere. Foto Peter Westergaard Thomsen*

I februar 2013 afholdt partnerskabet en særlig temaaften for rytterne og mountainbikere (MTB): ”Særlige stier og igangsætning af partnerskabssamarbejde”. Ved denne temaaften var der mulighed for, at rytterne og MTB køerne kunne diskutere særlige stier og faciliteter til disse to brugergrupper. Dele af aftenen blev også brugt til at diskutere grønne partnerskaber. Grønne partnerskaber er



partnerskaber, hvor brugerne (her rytterne og MTB) gør en særlig indsats og arbejder på egen hånd for både at rejse penge til særlige faciliteter og efterfølgende, hvis bevillingen er givet, lægger timer i at etablere faciliteterne på frivillig basis (Naturstyrelsen, 2013b).

I marts 2013 blev den anden workshop afholdt med temaet ”Skov og natur, samt placering af faciliteter”. Her skulle mødedeltagerne diskutere og komme med forslag til placering af hhv. skov og naturarealer, samt placering af friluftsfaciliteter i den nye skov (Naturstyrelsen, 2013). Disse forslag indgik i partnerskabets videre arbejde med Elmelunds overordnede plan (Borup, 2016; Bjerre Laurssen, 2016)

I april 2013 var den overordnede plan for Elmelund Skov klar, og partnerskabet inviterede til offentligt møde om planen. Ved mødet kunne borgerne høre om, hvordan skoven ville komme til at se ud, og hvor stierne ville blive placeret.



*Figur 7. Det nyanlagte stisystem set fra luften. Foto Jørgen Primdahl*

## **Skovens design: Skoven i landskabet og landskabet i skoven**

Skovens størrelse og beliggenheden direkte op til Odense by, hvor skoven ville få en vigtig rekreativ funktion, gjorde det oplagt, ikke kun at inddrage borgernes synspunkter og ønsker i forhold til friluftsfaciliteter og indretning til skoven til friluftsliv, men også at give landskabet set med fagprofessionelle briller et særligt fokus i planlægningen. Geologisk set er skovrejsningsområdet et bakket morænelandskab. Nord for Elmelundsvej er et typisk dødislandskab med mange små bakker og talrige afløbsløse lavninger, mens den sydlige del er mere storbakket og dræner naturligt til de omkringliggende grøfter og vandløb. Med sine 50 meter over havet dominerer Bavedambakken området syd for jernbanen. Den overordnede disponering af skoven tog derfor også udgangspunkt i den forståelse af landskabet dvs. en analyse af dannelses- og terrænformer, landskabets enkelt elementer, udsigter og andre rumlige forhold mv.

Med baggrund i borgernes ønsker og Naturstyrelsen Fyns erfaring med skovrejsning begyndte den overordnede planlægning i form af placering af gode skovveje og -stier. En planlægning som anerkendte at stiernes placering er afgørende for oplevelsen af landskabet og som bl.a. tog afsæt i områdets gode udsigter/udsigtspunkter, eksisterende søer og potentielle vandhuller, diger og gamle skovbryn. Den overordnede plan blev skitseret via GIS-systemer af planlæggerne hos Odense Kommune og Naturstyrelsen Fyn.

### **Designprocessen flyttede ud i landskabet**

Efter udarbejdelsen af den overordnede plan blev landskabsarkitekt Anders Busse Nielsen inddraget, for at give sparring i den videre detaljering af skovens udformning og skabe en varieret skovoplevelse. Fordelen ved at inddrage eksperter og landskabsarkitekter var, at der kom særligt fokus på stisystemets samspil med skovens tætte beplantning, mindre holme, store åbne græsningsarealer, mindre lysninger samt lavninger, hvor vandhuller og søer skulle genetableres. En rumlig variation, der samtidig skaber tilsvarende variation i habitater for flora og fauna, som er vigtig for at skovrejsningen som helhed kan bidrage til at fremme biodiversiteten på landskabsniveau.

Rent praktisk blev stierne markeret i landskabet med afsætningspinde. Efter at planlægningen var flyttet ud i landskabet, blev stiernes placering diskuteret og afsætningspindene flyttet indtil stierne

lå, så de føjede sig ind til og fremhævede landskabets bølgende karakter og samtidig bandt skovens forskellige dele sammen.

Målet var, at stierne skulle understrege oplevelsen af landskabet, fx ved, at nogle af stierne er stejle, ligesom stierne med passende mellemrum skifter retning, så der i skoven afsløres nye oplevelser på den anden side af svinget. Der blev også lavet stier med primært forløb i fladt terræn, så dårligt gående også kan have glæde af skoven. Når skoven vokser op vil den, som færdes ad stierne opleve en vekslen mellem at gå; *under* det lukkede kronetag; *ind i* små intime lysninger; *mellem* grupper af træer; *langs* skovbrynet; *gennem* åbne græsningsarealer; *ned* i lavninger med genetablerede vandhuller; og *op* på bakker med udsigt ud over det omgivende landskab eller helt ind til Odenses tårne og vartegn.

For vejene i skoven blev der også foretaget en kvalitetssikring af, at disse ikke var mere stejle og svingene ikke var mere skarpe end, at lastbiler med tømmer vil kunne komme omkring. Det endelige stinet blev målt ind med GPS-punkter, for at kunne arbejde videre med stierne på kort mv. Stisystemet blev efterfølgende gennemgået i forhold til de øvrige temaer i planlægningen, herunder landskab, skov, åbne arealer, vand og friluftsliv, og borgerne blev inddraget igen jf. de forskellige temamøder (se side 22). På denne måde blev processen gennemløbet igen og igen og planlægningen blev forfinet og detaljeret ned i mindre skala. Stiernes endelige placering og adgangsveje er vist på figur 8.



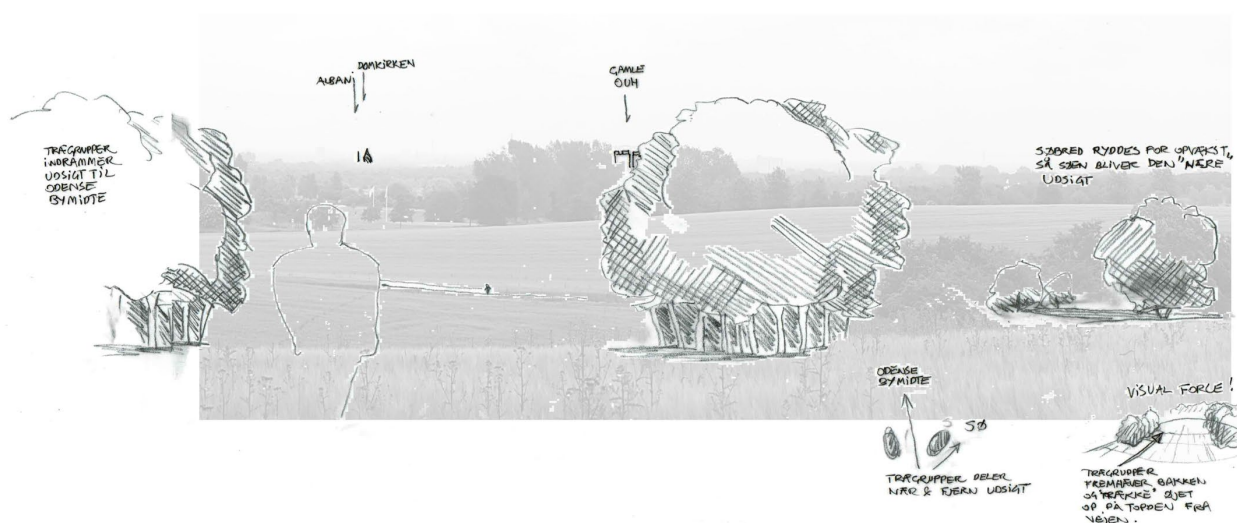
**Figur 8. Kort over infrastrukturen i Elmelund Skov. Stisystemet udgår fra de tre parkeringspladser og forbinder skovområderne til én sammenhængende skov. Stierne giver ture i varierende terræn og længder og med forskellige oplevelser. Vandvejen er en central fortælling om skoven. (Odense Kommune, 2013)**

Først når der var enighed om formgivningen blev afsætningspindenes GPS koordinater afmålt. Hjemme på kontoret blev GPS koordinaterne indlæst i Naturstyrelsen Fyn og Odense kommunens GIS-systemer, og på den måde blev planen finpudset på særlige udsigter, elementer i landskabet mv. Afsætningspindene blev efterladt i landskabet, som hjælp for anlægsarbejdet af stierne, der blev påbegyndt i efteråret 2013.

En gevinst ved det åbne samarbejde, hvor store dele af det kreative formgivningsarbejde blev flyttet ud i landskabet var, at alle parter fik øje på og syn for potentialet i eksisterende karakterfulde træer og landskabselementer, som ikke tydeligt fremgik af flyfoto eller øvrigt kortmateriale. Disse sted-specifikke 'detaljer' blev indarbejdet som pejlemærker og karaktergivere, der underbygger oplevelsen af at færdes i en rigtig stor skov, hvor de 15 km skovveje undervejs løber gennem større og mindre åbne landskabsrum i form af skovenge, lysninger og våde arealer, og leder op til udsigtspunkter med kig til Odenses gamle bymidte.



I 2015 blev Elmelund Skov indstillet til Dansk Landskabspris, der uddeles af Park og Naturforvalterne, Danske Arkitektvirksomheder og Danske Landskabsarkitekter. I begrundelse for nomineringen blev der blandt andet lagt vægt på, at *'projektet er et fremragende eksempel på, at landskabsplanlægningen kan være en central og vigtig del af en nutidig byudvikling'* og, at skoven er planlagt så *'grundvands- og naturbeskyttelse vægtes højere end produktionsinteresser.'* (Nielsen, 2016, s. 20).



**Figur 9.** Bavnebakken er skovens højeste punkt, hvorfra der er udsigt til Odenses gamle bymidte. To grupper af træer er 'revet løs' af skoven langs Bavnebakkens krone og giver udsigt til domkirketårnet og Albani's skorsten. Ved søen langs bakkens fod ryddes kratopvækst, så der skabes et 'nært' fokus for udsigten, adskilt fra den lange udsigt ind til bymidten af trægruppen. Fra bakkens fod skaber trægruppernes forløb op ad bakken en 'visual force', der leder øjet op mod bakkens krone. Foto og illustration Anders Busse Nielsen



*Figur 10. Som del af skovrejsningen blev eksisterende dræn nedlagt og mange vandhuller genetableret. Dette vandhul, er noget af det første man oplever, når man kommer til skoven via Vandvejen. Øverst: Gravemaskiner bryder dræn og uddyber lavningen, juni 2013. Midten: Samme sted, maj 2014, hvor vandet danner et permanent vandspejl. Nederst: Samme sted, august 2017. Græsningsengen er etableret og de græssende fedekvæg holder vegetationen langs vandhullets kanter nede. Foto Anders Busse Nielsen*

### **Variation i skovoplevelsen**

Tilplantningsplanen for Naturstyrelsen Fyns del af skoven er udarbejdet på baggrund af en jordbunds-kortlægning og ud fra principperne for naturnær skovdrift. Området nord for Elmelundsvej er

nu plantet med forskellige egedominerede skovudviklingstyper<sup>4</sup>, mens bøgedominerede skovudviklingstyper er plantet i områderne syd for Elmelundsvej. På Naturstyrelsen Fyns areal blev der i dele af de bøgedominerede skovudviklingstyper plantet lærk eller poppel som ammetræ. Allerede efter fire vækstsæsoner har ammetræernes hurtige ungdomsvækst skabt en variation mellem bevoksnings højde og fremtoning, hvor særligt områderne med poppel har opnået skovkarakter.

For at markere udsigter, mødet mellem stier eller skabe punktvist stedkarakter langs stisystemet, blev der med inspiration fra Landskabslaboratoriet ved Sveriges Lantbruksuniversitet i Alnarp indarbejdet små renbestande af karakterfulde træarter som valnød og fuglekirsebær, der vil udvikle sig til lyse søjlehaller på kanten af eller omgivet af de naturnære blandingsbevoksninger og skabe en oplevelsesmæssig kontrast. Da de naturnære blandingsbevoksninger generelt er løvtræer, er der også lavet enkelte bevoksninger med nåltræer i monokulturer.

De lavtliggende områder med tørvejorde blev for en dels vedkommende udlagt til mindre lysninger omkring genoprettede vandhuller og udlagt til græsningsarealer. Ved dimensioneringen af græsningsarealerne blev der desuden skelet til, at deres størrelse skulle være attraktive for lokale landmænd, i forhold til at indgå aftaler om afgræsning, som en vigtig del af naturplejen og som mål for skovturen, specielt for børnefamilier. Der er også udlagt mindre åbne græsarealer, som efterfølgende driftes med høslet eller brakpudsning. På andre lavtliggende jorder blev der plantet el og birk for på sigt at skabe ellesumpe.

### **Tilbagevendende landskabelig akupunktur**

Efter, at skoven blev indviet i 2014, hvor skoven i den store landskabelige skala er etableret, har den fremvoksende skov inspireret til yderligere landskabelige tiltag. Der var et stort ønske om at tydeliggøre Vandvejens forløb gennem skoven som en landskabelig fortællelinje, der fortæller vandet vej fra kildeplads til by (læs mere på side 11). Efter afprøvning af forskellige designforslag blev punkter, der danner pejlemærker fra det ene synsfelt til det næste, markeret med afsætningspinde, som siden er blevet plantet til med grupper af spiselige kastanje. Med tiden vil de udvikle sig til et

---

<sup>4</sup> Naturnær skovdrift bygger på grundtanken om at dyrke skov med udgangspunkt i naturens egne dynamikker som naturlig foryngelse, artssammensætninger og strukturer. Skovudviklingstypen beskriver for en given lokalitet den på lang sigt ønskede bevoksningstype i form af et forventet skovbillede, den tilstræbte træartssammensætning samt mulig udviklings- og foryngelsesdynamik (Larsen m.fl. 2005)



forløb af portaler hen over Vandvejen. Tilsvarende blev flere lysninger 'møbleret' med markeringspinde, hvor der skal plantes nye trægrupper, der som holme opdeler lysningerne i mindre, men sammenhængende, rum og skaber forgrund og mellemgrund med skovmassiverne eller det åbne land som baggrund.

I en skov i Elmelunds skala vil der være potentiale for også fremover, at supplere og justere på de landskabelige kvaliteter på samme måde, som der foretages en løbende justering af driften af skoven og de lysåbne arealer.

## Partnerskaber om friluftsfaciliteter

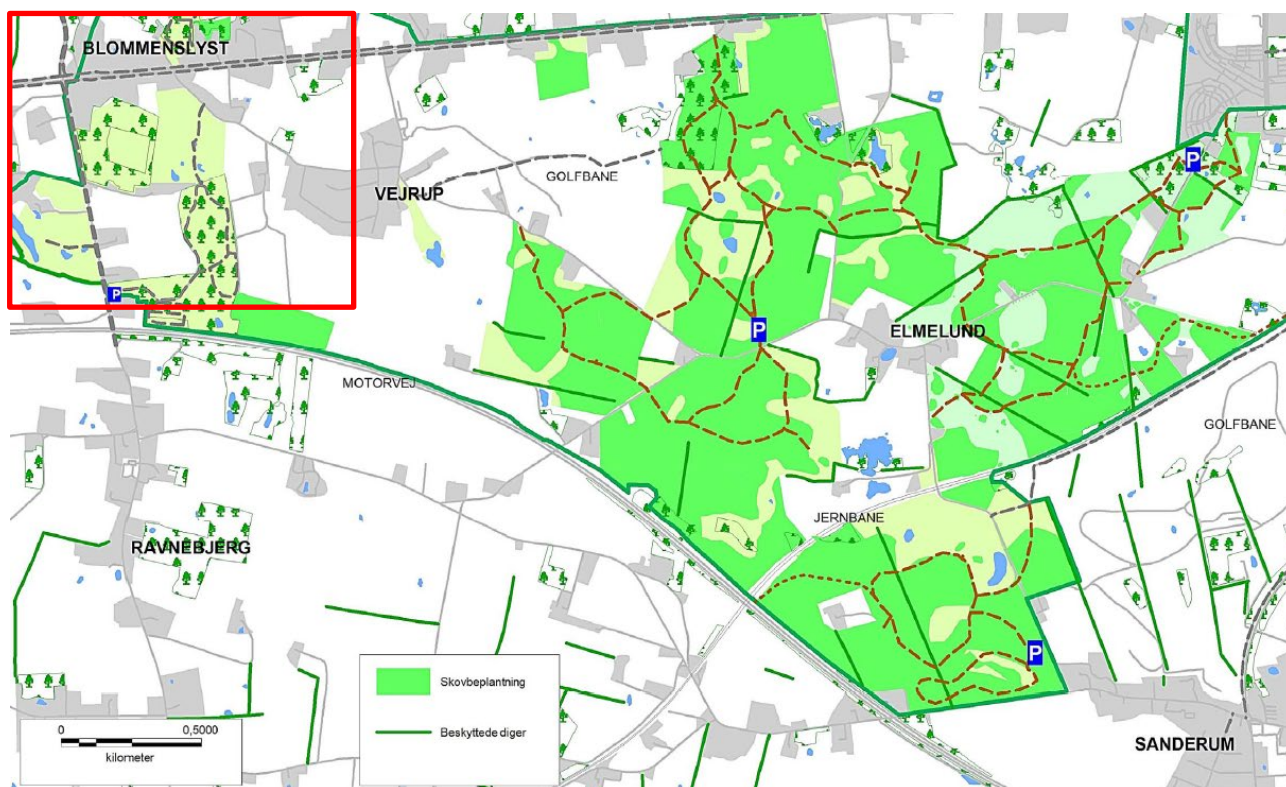
I hele borgerinddragelsesprocessen blev borgerne gjort opmærksomme på, at der kun var begrænsede midler til friluftsfaciliteter til rådighed i Elmelund Skov. I borgerinddragelsen kom det frem, at borgerne prioriterede gode adgangsforhold. Derfor er der brugt rigtig mange penge på at anlægge gode adgangsforhold til Elmelund Skov (Borup, 2016). Ud over etablering af skovveje og -stier, en hundeskov, enkelte borde-bænkesæt, bænke, to madpakkehuse, et shelter, to toiletter samt parkeringspladser har der ikke været midler til yderligere friluftsfaciliteter. Såfremt borgerne ønsker friluftsfaciliteter målrettet særlige ønsker eller brugergrupper, skal borgerne danne foreninger og efterfølgende indgå såkaldte ”Partnerskaber om friluftsfaciliteter”, stå for finansieringen og den efterfølgende vedligeholdelse af faciliteterne. Indtil sommeren 2017 har fire interessentgrupper indgået partnerskaber om friluftsfaciliteter med Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune: Jægerne, Rytterne, Orienteringsklubben og Skiløberne. Jægerne har indgået flere aftaler: en aftale om brug af 20 ha. til jagthundetræning, en aftale om brug af et område til undervisning i gravjagt på ræve og en aftale om en skydeplads. Jægerne har som tidligere nævnt haft en særlig status, da Naturstyrelsen Fyns arealer er finansieret via jagtrelaterede naturforvaltningsmidler. Rytterne har indgået en aftale om stietablering gennem Elmelund Hestelaug samt en aftale om spring, hvor rytterne er repræsenteret ved Odense Rideklub. Odense Orienteringsklub har etableret en række poster under ”Find vej” konceptet og endelig er der lavet en aftale med Odense Skiklub om muligheden for udlægning af 8 km langrendsløjper, når sneen kommer.

Orienteringsklubbens ”Find vej” er udformet som poster spredt ud i hele skoven, mens rytternes stinet er et selvstændigt stinet på i alt 14 km, der både løber parallelt med det almindelige stinet, og går på tværs af etablerede bevoksninger. Udlægningen af både ”Find vej” poster samt ridestierne er sket i tæt dialog mellem hhv. foreningerne, Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune.

Derudover har både Odense Kommune og Naturstyrelsen Fyn en liste med potentielle partnerskaber, hvor der endnu ikke er indgået egentlige aftaler og kontrakter, primært fordi de første partnerskaber skulle komme ordentlig i gang før de næste blev søsat. Listen er baseret på tilkendegivelser givet i borgerinddragelsesprocessen – eksempelvis har mountainbikerne også et ønske om at etablere flere spor i skoven, men afventer dog til skoven har nået en vis højde for ikke at ødelægge de nye træer (Borup, 2016; Bjerre Laursen, 2016).

## Partnerskabsaftale om friluftsfaciliteter: Elmelunden Jagthundetræning

Dette afsnit er baseret på et interview med Kristian Spodsberg og Niels Christian Johansen. Kristian Spodsberg har indtil foråret 2016 været formand for Danmarks Jægerforbunds Kreds 5 (Fyn) repræsentant for Elmelund skovrejsningsprojekt herunder Elmelund Jagthundetræning med bl.a. til opgave at udarbejde kommissorium for jagthundetræning. Niels Christian Johansen er jagthundekordinator i Danmarks Jægerforbunds Kreds 5 og har ligesom Kristian Spodsberg deltaget i hele forløbet omkring etablering af Jagthundetræningslauget. Niels Christian Johansen har overtaget Kristian Spodsbergs tovholderrolle i Elmelund Jagthundetræning. Såfremt ikke andet er anført, er kilden Spodsberg (2016) og Johansen (2016).



*Figur 11. Oversigt over Elmelund Skov. Den røde firkant angiver jægernes område til Jagthundetræning. (Odense Kommune, 2013)*

### Jægerne i skovrejsningsprocessen

Da skovrejsningen i Elmelund Skov for Naturstyrelsen Fyns vedkommende er finansieret gennem jagtrelaterede naturforvaltningsmidler, er den del af Elmelund Skov etableret med særlig fokus på vildtvenlighed og jægerne har fået en række aktivitetsmuligheder. Eksempelvis afholdes der ca. fem ny-jægerjagter i skoven årligt. Derudover har foreningen ”Elmelund Jagthundetræning” et ca. 20 ha. stort selvstændigt område i skovens vestlige hjørne specielt til jagthundetræning (se figur 11), hvor

der bl.a. er etableret vandhuller til jagthundetræning samt madpakkehus med grill og borde-bænkesæt. Selvom området bruges til jagthundetræning, og jægerne har særlige aftaler om brugen, er området altid åbent for offentligheden og de etablerede faciliteter kan bruges af alle, på nær når jægerne bruger dem til træning og jagt. De almindelige adgangsregler for statsejede arealer gælder for området og hunde skal altid føres i snor, med undtagelse af de hunde, der deltager i den planlagte jagthundetræning.

Partnerskabsaftalen om friluftsfaciliteter er for jagthundetræningens vedkommende udelukkende indgået mellem Naturstyrelsen Fyn og Elmelund Jagthundetræning, fordi Naturstyrelsen Fyn ejer de arealer jægerne har råderet over. Odense Kommune har derfor ikke været involveret i denne partnerskabsaftale, og jægerne har ikke haft noget samarbejde med Odense Kommune omkring skoven til jagthundetræning.

#### **Forarbejdet til indgåelsen af partnerskabsaftalen**

Jægerne har brugt lang tid på forarbejdet inden de var klar til at indgå en partnerskabsaftale med Naturstyrelsen Fyn. Jægerne har prioriteret at bruge tid på at afstemme forventninger internt mellem de forskellige jagthunderacer, og blive enige om rammerne for partnerskabsaftalen omkring jagthundetræning i Elmelund Skov, inden aftalen kunne indgås. Elmelund Jagthundetræning har i det forberedende arbejde til partnerskabsaftalen udarbejdet et kommissorium, hvori jægerne har beskrevet deres forudsætninger og interne rammer for partnerskabsaftalen. Det måske væsentligste punkt i dette kommissorium er, at alle jagthunde er lige, der er ingen jagthunderacer, som skal forfordes, og det er til enhver tid siddende formand for Danmarks Jægerforbunds Kreds 5 (Fyn), der er formand for Elmelund Jagthundetræning: *"Der lægges vægt på, at Kreds 5 har det overordnede ansvar for området, og er øverste bemyndigelse i samråd med Naturstyrelsen [Fyn] i forhold til hvilke grupper, som ønsker at benytte området. Dette skal ses i lyset af, at ingen skal forfordes frem for andre."* (Danmarks Jægerforbund, 2013, s. 2). Jægerforbundets Kreds 5 fremtrædende rolle skal sikre en kontinuitet og stabilitet i Elmelund Jagthundetræning men også sikre jævnbyrdig fordeling blandt de involverede jagthunderacer af træningstider, faciliteter mv., som passer til de forskellige jagthunderacers træningsbehov. Det er en forudsætning for aftalen, at ingen jagthunderacer er bedre end andre, at alle har lige adgang til træningsfaciliteter, ligesom ingen jagthunderacer skulle have mulighed for at "overtage området" og dermed ekskludere andre jagthunderacer.

Ud over ansvarsfordelingen indeholdt kommissoriet også jægerne ønsker og forslag omkring parkering, adgangsforhold, de forskellige træningsområder og deres indhold, omfang af benyttelse af træningsarealet, årshjul for træningsareal samt forslag til bestemmelser om drift og vedligeholdelse. Kommissoriet dannede grundlag for udarbejdelsen af den endelige partnerskabsaftale mellem Elmelund Jagthundetræning og Naturstyrelsen Fyn.

### **Samarbejdet i partnerskabsaftalen**

Samarbejdet og udarbejdelsen af partnerskabsaftalen om Jagthundetræning i Elmelund Skov har fungeret upåklageligt. Jægerne arbejdsgruppe omkring ”Jagthundetræning i Elmelund” har gjort meget ud af at orientere baglandet og Kreds 5 medlemmer for at give en forståelse for, hvad og hvor meget jægerne har fået ud af jagttegnsmidlerne i Elmelund Skov.

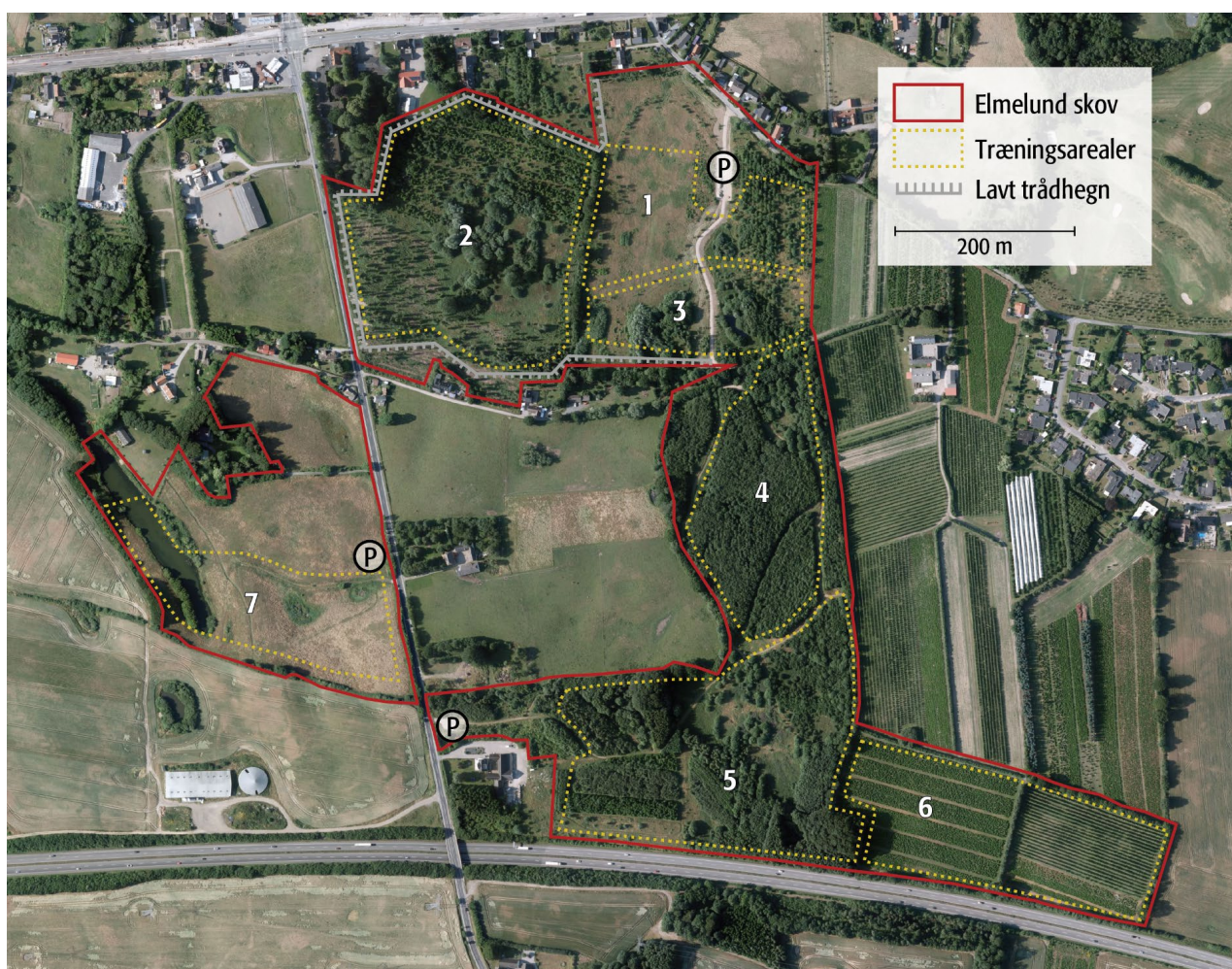
Jægerne har værdsat, at Naturstyrelsen Fyn *”ikke har sat en dagsorden ... men, at man egentlig bare laver noget brainstorm, og så kommer [Naturstyrelsen Fyn] med et oplæg [baseret på brainstormen]... rammerne kommer løbende i processen, til at starte med skal man bare have alle ønsker på bordet, og så må man jo sortere i, hvad kan lade sig gøre i praksis. ... at man [Naturstyrelsen Fyn] ikke har sat en skjult dagsorden [...] derfor kan ingen sætte en finger på deres arbejde”* (Spodsberg, 2016). Niels Christian Johansen har samme opfattelse af processen *”vi har rejst de muligheder [vi så] og det har vi så forhandlet os tilrette med styrelsen”* (Johansen, 2016). Jægerne har sat pris på Naturstyrelsen Fyns klare linjer, på trods af de åbne rammer, har der ikke hersket tvivl om, hvor Naturstyrelsen Fyn ville hen med partnerskabsaftalen. Gennem hele processen har Elmelund Jagthundetræning haft den oplevelse, at de er blevet hørt og de stort set har fået det som de gerne vil have det – et eksempel er *”... det som endte med at blive område syv, der havde vi bare en lille del af søen og en gang ned til den. Og nu – så har vi fået det hele. [...] i første omgang var der noget til høslet, og der var en forpligtigelse i forpagtningsaftalen, at der ikke skulle være hunde. Men så endte det med, at de [Naturstyrelsen Fyn] fravalgte høsletaftalen, og så fik vi et større område”*. Dertil har der også været lydhørhed fra Naturstyrelsen Fyn side omkring ønsker til beplantninger og beskæring af buske og træer.

### **Jægerne område til jagthundetræning**

På figur 12 ses, at området til jagthundetræning er inddelt i syv underområder. Inddelingen er blandt andet baseret på afstand til omkringliggende naboer til området (eksempelvis er der mindre skydeaktivitet i område 1 og 2 pga. naboer), og hvilke interesser og behov de forskellige jagthunderacer



har. I området til jagthundetræning er det muligt at træne lydighedstræning i område 1. Område 2 med to lange vandhuller muliggør træning i vand m.m. og der må benyttes startpistol til træning og markprøve. Område 3 benyttes til vandapportering (brug af startpistol tilladt til træning og markprøve), område 4 kan benyttes til selvstændig hundearbejde (brug af startpistol tilladt til træning og markprøve), område 5 og 6 benyttes til skudtræning, både træning med skytter, rejsning af fugle og apportering m.m. Område 7 benyttes primært til markprøver, men kan også benyttes i enkelte tilfælde, hvor der er stor belastning i de andre områder (Elmelunden Jagthundetræning, u.å.).



*Figur 12. Detaljeret oversigt over Elmelund Jagthundetrænings områder til Jagthundetræning. Tallene angiver de forskellige områder til jagthundetræning. Områdernes funktion er beskrevet i teksten Naturstyrelsen Fyn (2016).*

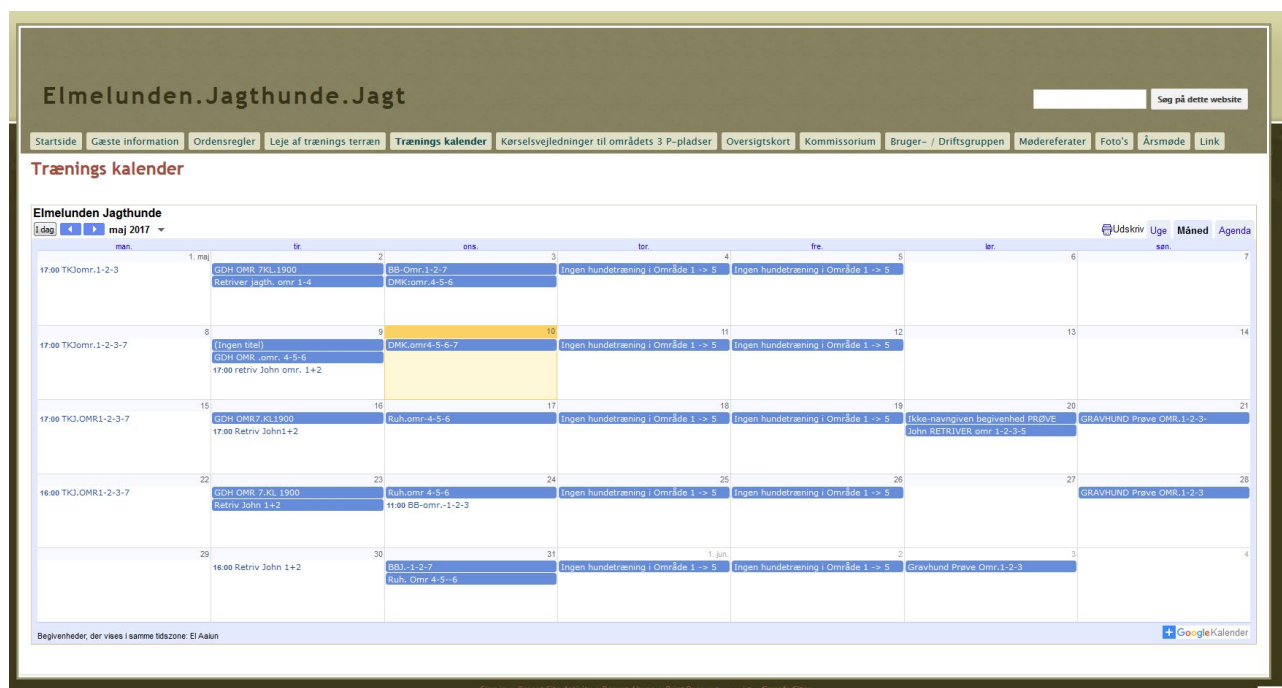
For at benytte sig af de forskellige områder og muligheder til jagthundetræning skal man enten være medlem af en jagtforening eller en jagthundeforening, hvor jagt- eller jagthundeforeningen har tegnet et medlemskab af Elmelund Jagthundetræning. Man får altså mulighed for at træne sin jagthund gennem sin jagtforening/jagthundeforening. Dermed kan privatpersoner ikke benytte området til

privat hundetræning, men skal følge de gældende regler for brug af statsskovene (hund i snor mm). Derudover betyder det, at ”almindelige privatpersoner” ikke kan blive medlem af Elmelund Jagt-hundetræning. Jagt- eller Jagthundeforeningerne betaler kontingent for at være medlem af Elmelund Jagthundetræning, og foreningerne kan booke jagthundetræning til deres medlemmer – retningslinjerne m.m. er beskrevet på Elmelundens Jagthundetrænings hjemmeside.

### **Udfordringer i partnerskabsaftalen**

Der har kun været få udfordringer i forbindelse med udarbejdelsen af partnerskabsaftalen. Den ene udfordring relaterer sig til en intern uenighed om, hvorvidt jægerne har fået ”nok ud af” Naturstyrelsen, idet Elmelund Skov er finansieret via jagttegnsmidler. I den forbindelse har medlemmerne af Dansk Strand- og Havjagt (der også er repræsenteret med et medlem i Elmelund Jagthundetræning), rejst nogle §20 spørgsmål til den daværende Miljøminister Karen Brodsbøl.

Af korrespondancen omkring spørgsmålet fremgår, at Danmarks Jægerforbund bakker Miljøministeren op om, at skovrejsningen er inden for rammerne af aftalen omkring Naturrelaterede Jagttegnsmidler. Konflikten har dermed ikke fået lov til at udvikle sig, da Dansk Jægerforbund greb ind og slog fast, at jægerne ifølge forbundet havde fået tilstrækkelig ud af aftalen, ligesom rammerne for skovrejsning gennem jagttegnsmidler er overholdt. På den måde blev der lagt låg på den sag. Elmelund Jagthundetrænings aktiviteter fremgår altid af foreningens hjemmeside. Det fremgår af kommissoriet at: *”Træningsplanen, som viser de tider, hvor der er godkendt træning og prøver på arealet, skal ligge synligt på Jagthundetræningsklubbens hjemmeside, så andre bruger af skoven også har mulighed for at se hvornår der foregår træning og prøver”* (Elmelund Jagthundetræning, u.å). Et eksempel på en træningsplan for maj 2017 er vist på figur 13. I en periode har området været brugt mere end aftalt i kalenderen, dette har medført en række klager fra naboerne, der jo kan se, hvornår og hvor meget, der må trænes.



Figur 13. Eksempel på træningskalender, maj 2017 (Elmelund Jagthundetræning, u.å.)

”Nogle steder er blevet brugt mere end det egentlig har været afsat i kalenderen. Det er jo offentligt tilgængeligt – aktiviteterne passede ikke med datoen. Så vi har efterfølgende tilpasset det hele. Det er områdets egen succes, der har genereret klager” (Spodsberg, 2016). Det forhold er der blevet rettet op på, og jægerne erkender, at de ikke har haft nok styr på, hvilke tidspunkter, der må skydes på.

En tredje udfordring knytter sig til nogle enkelte naboers klager over, at jægerne ikke har haft deres hunde i snor når de går til og fra træningsområderne, ligesom enkelte af jægerne har parkeret deres biler på vejen langs området i stedet for på parkeringspladsen. Klagerne er taget til efterretning, og det er gjort klart for medlemmerne i Elmelund Jagthundetræning, at man skal benytte parkeringspladsen på området, ligesom man skal have sin hund i snor når man går til og fra træningen.

### Elmelund Jagthundetrænings anbefalinger ved indgåelse af partnerskabsaftaler

Som det fremgår af ovenstående har processen omkring udarbejdelsen af kommissoriet og senere indgåelsen af partnerskabsaftalen været meget positiv og konstruktiv. Der har ikke været problemer i jægerne interne samarbejde, og de få konflikter der opstod undervejs er også blevet løst på god vis. Det har som beskrevet taget lang tid at afstemme forventninger og blive enige om kommissoriet, da indholdet blev diskuteret grundigt og i fordragelighed.



Anbefalingen fra jægerne er derfor til andre større eller mindre foreninger, der skal eller vil indgå partnerskaber om friluftsfaciliteter med hhv. Naturstyrelsen Fyn og/eller Odense Kommune, at foreningen/medlemmerne skal bruge tid på at lære hinanden at kende i den indledende fase. Tiden kan også bruges til at afstemme forventninger og indhold til partnerskabsaftalen, ligesom der også bør være et bredt engagement i foreningen både forud og ved indgåelsen af partnerskabsaftalen. Kristian Spodsberg pointerer, at en enkelt mand (m/k) ikke vil kunne løfte sådan en stor og omfattende aftale, derfor er det vigtigt at uddelegere opgaver. Derudover har det været afgørende for successen at være enige om, at alle jagthunderacer er lige, og der er ingen jagthund, som er bedre end en anden. Både Kristian Spodsberg og Niels Christian Johansen anbefaler derfor, at lignende samarbejder om jagthundetræningsfaciliteter etableres i andre statsskove, blandt andet fordi samarbejdet her i Elmelund har været eksemplarisk, men også fordi man kan udnytte skovens potentiale for den type brugergruppe.

Det har ligeledes været en fordel for de lokale jægere, at de har haft et ophæng i en stor organisation som Danmarks Jægerforbund med ansatte og mulighed for at opsøge hjælp. Niels Christian Johansen fremhæver, at det har hjulpet de frivillige godt på vej både i konflikten med Dansk Hav- og Strandjagt, men også i forhold til klagerne rejst af naboerne.

### **Partnerskabsaftale om friluftsfaciliteter: Elmelund Hestelaug**

Dette afsnit er baseret på et interview og opfølgende telefoninterview med formanden for Elmelund Rytterlaug, Peter Worm. Såfremt ikke andet er anført, er kilden Worm (2016).

#### **Rytterne i borgerinddragelsen**

For at være parat til at deltage i borgerinddragelsesprocessen, indkaldte Peter Worm i sommeren, og efteråret 2012 til en møderække hvor ryttere<sup>5</sup> havde mulighed for at mødes og drøfte muligheder og potentialer for ryttere i den kommende skov omkring Elmelund. Formålet med møderækken var at samle og styrke rytterne inden den egentlige borgerinddragelse gik i gang og dermed sikre, at der blev talt med ”en stemme”.

---

<sup>5</sup> Peter Worm brugte sit netværk og sociale medier (ridegrupper/klubber) på Fyn som udgangspunkt for indkaldelsen.

Ved formøderne blev netværket ”Fynske ryttere” dannet, og var en blanding af ryttere på store og små heste, springryttere, jagtryttere og distanceryttere. Resultatet af de indledende møder var udarbejdelsen af et idékatalog til Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune, hvori rytternes ønsker til den kommende skov blev beskrevet.

Rytterne ønskede at stå stærkt i borgerinddragelsen, derfor aftalte man indbyrdes at møde talstærkt op til møderne i borgerinddragelsesprocessen, og formand for Elmelund Hestelaug<sup>6</sup>, Peter Worm vurderer, at rytterne har fået det maksimale ud af borgerinddragelsesprocessen. Rytterne havde et ønske om at indgå et mere formelt samarbejde med Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune om ridestier samt faciliteter for ryttere. Efter skovens indvielse blev rytterne derfor inviteret til et mere formelt samarbejde i en partnerskabsaftale om friluftsfaciliteter, det er denne partnerskabsaftale og samarbejdet omkring den der beskrives i de næste afsnit.

### **Samarbejdet i partnerskabsaftalen**

Der har indtil august 2016 ikke været nogen knaster i samarbejdet mellem Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og Elmelund Hestelaug. Den primære kontakt har foregået via mail og telefon, og kun ganske få personlige møder er blevet afholdt. Peter Worm mener, at det særligt er Naturstyrelsen Fyn, der har trukket det store læs i udformningen/tilblivelsen af aftalen. Indledningsvis udarbejdede Naturstyrelsen et paradigme til samarbejdsaftalen, som dog er blevet tilpasset til forholdene i Elmelund Skov. Her benyttede Elmelund Rytterlaug sig af erfaringerne i en tilsvarende partnerskabsaftale, der er indgået på Lolland mellem Rytterne i Hannenov Skov og Naturstyrelsen Storstrøm. Partnerskabsaftalen (i Elmelunden) blev underskrevet i juli 2015:

---

<sup>6</sup> Efter borgerinddragelsesprocessen blev ”Fynske Ryttere” omdannet til en egentlig forening ”Elmelund Hestelaug” med stiftende generalforsamling mv. for at kunne indgå en partnerskabsaftale med Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune. Elmelund Hestelaug er en forening, der samler alle ryttere (uanset hestestørrelse og race) med interesse for ridning i naturen, uden konkurrencefokus mv.

”Aftalen giver Elmelund Hestelaug mulighed for at etablere en række faciliteter på hhv. OKs<sup>7</sup> og NSTs<sup>8</sup> del af Elmelund Skov. [...] Der kan eksempelvis være tale om følgende faciliteter:

- Ridestier (anlagte) og ridespor, herunder stianlæg, markering af ridestien og formidling af ridestien
- Magasindam på NSTs areal
- Spring
- Mindre hegning ved Elmelund parkeringsplads på NSTs areal til heste til hvil efter ridning
- Bindebomme ved Elmelund og Bolbro parkeringspladser (hhv. NSTs og OKs arealer)

En forudsætning for opstillingen af faciliteterne er, at ejerne<sup>9</sup> har givet konkret tilladelse til opstilling af de enkelte anlæg, herunder godkendt facilitetens omfang, placering, materialevalg m.v. og det konkret er aftalt minimum vedligeholdelsesniveau.” (Naturstyrelsen Fyn & Odense Kommune, 2015). Hvis rytterne ønsker yderligere faciliteter (eksempelvis nye spring eller lignende) skal faciliteternes udformning og placering godkendes af hhv. Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune.

Siden indgåelsen af partnerskabsaftalen, og dannelsen af foreningen ”Elmelunds Hestelaug” har rytterne med stor succes søgt penge til etablering af ridestier i Elmelund Skov. Etableringen og udlægningen af ridestinet beskrives i næste afsnit.

### **Etablering af ridestinet og andre faciliteter for rytterne**

Som det fremgår giver partnerskabsaftalen rytterne mulighed for anlæg af ridespor og ridestier. Der er med baggrund i parternskabsaftalen udlagt omkring 15 km ridestier i Elmelund Skov, se Figur 14. Nogle af stierne følger det eksisterende stinet (dog i deres eget spor), mens andre går på tværs og igennem eksisterende bevoksninger.

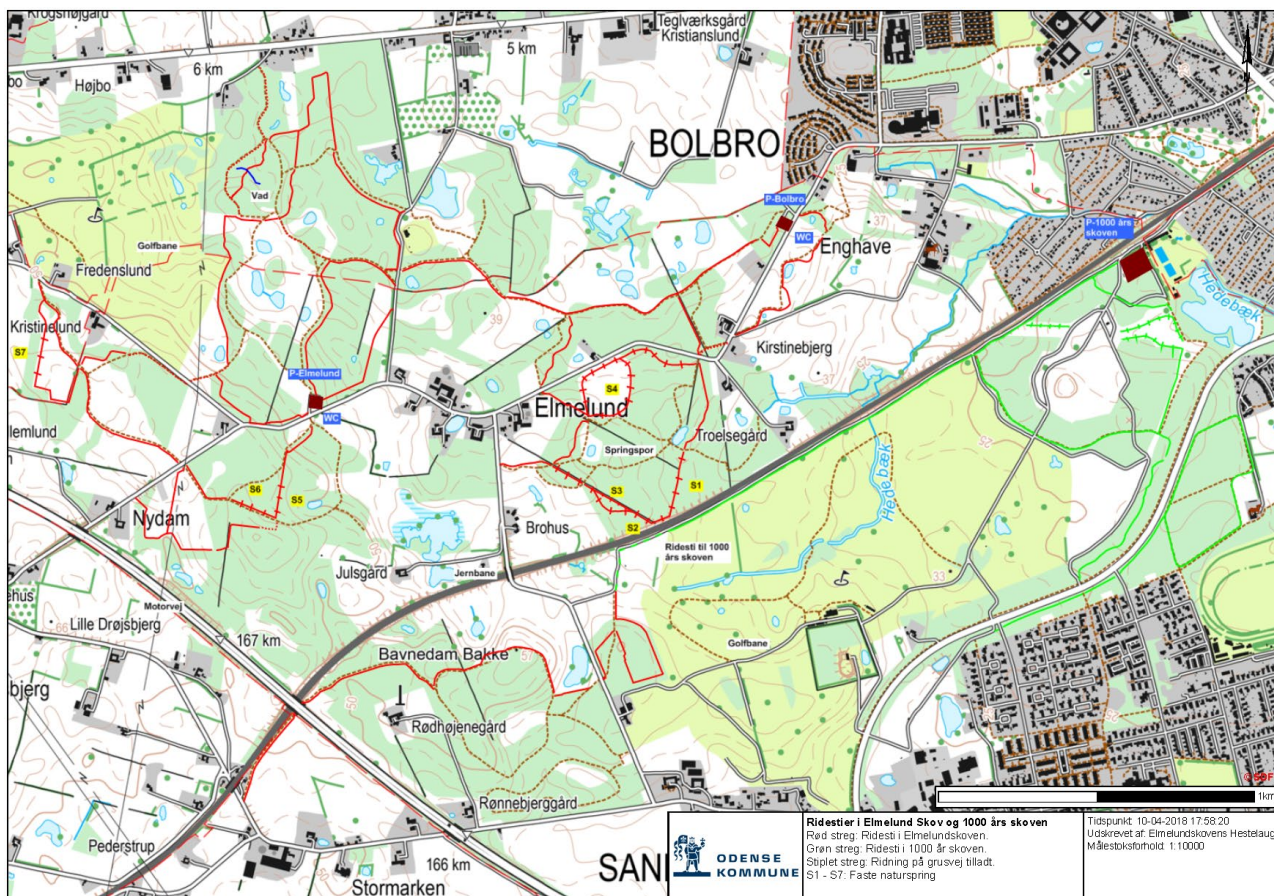
Odense Kommunes Forstadspulje og andre mindre fonde blev søgt for at finansiere stierne og deres anlæggelse. Herigennem har rytterne rejst omkring 1,2 millioner kroner til befæstning af dele af de i alt 15 km ridestier i Elmelund Skov.

---

<sup>7</sup> Odense Kommune

<sup>8</sup> Naturstyrelsen Fyn

<sup>9</sup> Naturstyrelsen Fyn og/eller Odense Kommune



**Figur 14. Ridestinetet i Elmelund Skov. Rød streg: Ridestier i Elmelund Skov. Grøn streg: Ridestier i Tusindårsskoven. (Odense Kommune, 2018)**

For at opnå den optimale placering af ridestinetet – både for rytterne og for andre skovgæster, har rytterne i samarbejde med Naturstyrelsen Fyn gennemgået hele skoven til fods og diskuteret og markeret placeringen af stierne. På den måde har Naturstyrelsen Fyn og rytterne forsøgt at skabe rammerne for den bedste oplevelse for rytterne og andre skovgæster. Udgifterne i forbindelse med forarbejdet om placeringen af stierne (markeringspæle til stier, kvasning af grene og små træer, græsslåning og grus) har rytterne afholdt.





*Figur 15. Nyanlagt ridesti i Elmelund Skov. Foto Sandra Gentin*



*Figur 16. Eksempel på godkendt spring i Elmelund Skov. Foto Sandra Gentin*

### **Udfordringer i partnerskabsaftalen**

Ifølge partnerskabsaftalen skal alle stier, spring og andre faciliteter godkendes af hhv. Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune inden de etableres. Det har ikke været noget problem i forhold til ridestierne, da hele området blev gennemgået i fællesskab. Samtidig med planlægningen og placeringen af ridestierne, blev en række spring og en magasindam placeret og godkendt af hhv. Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune. I løbet af sommeren i 2016 blev der dog etableret en række spring langs Vandvejen uden forudgående godkendelse. Dette har udfordret samarbejdet og aftalen.

Peter Worm kendte ikke til springene og deres etablering før de allerede var etableret, og Naturstyrelsen Fyn kontaktede ham telefonisk for at høre, hvorfor der var etableret nye spring langs Vandvejen, uden forudgående aftale og godkendelse. Ifølge Peter Worm havde nogle medlemmer i forbindelse med andre opgaver i skoven etableret en række spring uden forudgående aftale/godkendelse. Naturstyrelsen Fyn har efterfølgende indkaldt til et møde, og på den baggrund er springene fjernet igen, da deres placering var uhensigtsmæssig i forhold til andre interesser langs Vandvejen.

Udfordringen for Peter Worm er at holde styr på hestelaugets medlemmer – og de frivillige, der udfører arbejde for rytterne i skoven, da der for nogle er kort fra idé til handling. Nogle gange (i situationer som beskrevet oven for) kender han ikke til facilitetens eksistens før efter den er etableret.

Et andet punkt, der kan udfordre samarbejdet og partnerskabsaftalen fremadrettet er afsnittet om ”det lovgivningsmæssige ansvar”: *”Elmelund Hestelaug er generelt ansvarlig for, at de opstillede faciliteter overholder lovgivningsmæssige krav og at faciliteten er i sikkerhedsmæssig forsvarlig stand både i forhold til rideaktiviteter og i forhold til evt. andre brugere af skoven, som benytter faciliteten. [...] Alle faciliteter som Elmelund Hestelaug opstiller på hhv. NSTs<sup>10</sup> og OKs<sup>11</sup> arealer tilhører Elmelundskovens Hestelaug, som er ansvarlig for disse.”* (Naturstyrelsen Fyn & Odense Kommune, 2015, s. 2)

Der har ikke været andre udfordringer i forbindelse med etablering af stier og faciliteter. Andre ryttere, der endnu ikke er medlemmer af hestelaug, bliver opfordret til at melde sig ind, da det er ikke ”nok” bare at være medlem af en Facebook gruppe.

#### **Elmelund Hestelaugs anbefalinger til indgåelse af partnerskabsaftaler**

Det er gået meget hurtigt med etableringen af foreningen ”Elmelund Hestelaug”, primært fordi en partnerskabsaftale med Naturstyrelsen Fyn kun kunne indgås med foreninger, i juridisk forstand, og ikke sammenslutningen af eksempelvis ”Fynske Ryttere”. Da foreningen ”Elmelund Hestelaug” blev dannet, gik bestyrelsen straks i gang med at søge penge til etablering af ridestierne i Elmelund Skov, og fik til deres (måske store) overraskelse positiv tilsagn på langt de fleste ansøgninger, der blev sendt.

Elmelund Hestelaug er stadig en meget ny forening, som ikke har haft tid til at konsolidere sig endnu, og det kan netop være årsagen til, at der eksempelvis er etableret spring i skoven uden forudgående drøftelse internt i foreningen og tilsvarende godkendelse hos Naturstyrelsen Fyn. En af Peter Worms anbefalinger er derfor, at man bør bruge tid på at afstemme forventninger, for eksempel i forhold til, hvem der gør hvad i foreningen, ligesom forventninger også kan og bør afstemmes i for-

---

<sup>10</sup> Naturstyrelsen Fyn

<sup>11</sup> Odense Kommune

hold til arbejdsweekender i skoven. Arbejdsweekender samler foreningen men er også en af grundstenene i hele partnerskabet, da faciliteterne til rytterne kun kan fungere, når alle medlemmer bidrager både til etablering og vedligehold.

### **Partnerskaber om friluftsfaciliteter: Odense Orienteringsklub – ”Find vej”**

Dette kapitel er baseret på et interview formanden for Odense Orienteringsklub, Kim Kongstad. Såfremt ikke andet er anført, er kilden Kongstad (2016).

#### **Orienteringsløberne i borgerinddragelsen**

Odense Orienteringsklub har oplevet borgerinddragelsen som meget reel og ligetil: *”Man [NST og OK] har været meget flink til på borgermøderne at lytte til de input, der er kommet. Skoven er indrettet efter de anbefalinger brugerne er kommet med. Det er der ingen tvivl om”* (Kongstad, 2016). Derfor er der stor anerkendelse og ros til både Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune for at gennemføre processen, og samtidig få en rigtig god og velplanlagt skov ud af borgermøderne. En proces, hvor der har været mange og meget forskellige input og ønsker til skovens udformning og indhold. Samtidig er det Kim Kongstads vurdering at den proces, og den meget inddragende og lyttende tilgang, har minimeret antallet af konflikter i området – for eksempel knallertbanen, som stadig ligger i udkanten af Elmelund Skov og ikke forstyrrer.

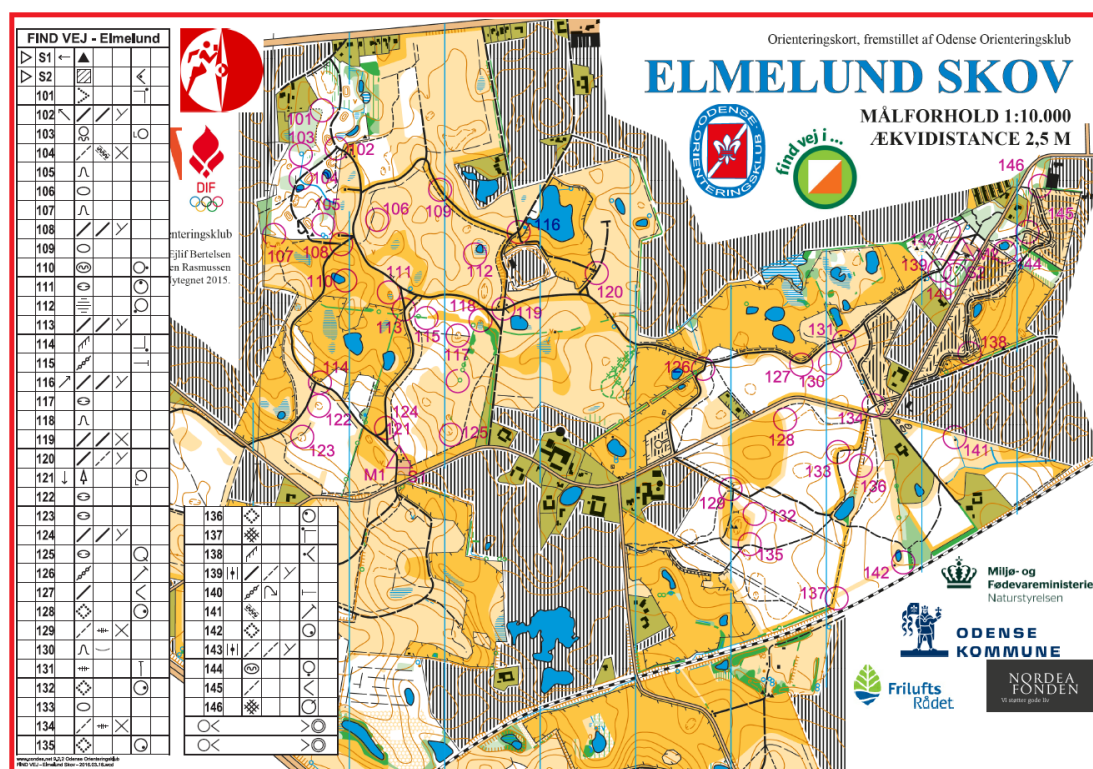
Odense Orienteringsklub har på opfordring af Naturstyrelsen Fyn også været en del af skovbrugerrådet, ligesom Naturstyrelsen Fyn også har opfordret Odense Orienteringsklub til at indgå en partnerskabsaftale omkring ”Find vej”. Orienteringsklubben oplevede det som om, Naturstyrelsen Fyn havde et stort ønske om at indgå partnerskaber for at sikre forskellige aktiviteter i Elmelund Skov.

#### **Samarbejdet omkring partnerskabsaftalen ”Find vej”**

”Find vej” er et koncept, der er udviklet af Dansk Orienteringsforbund, som lader ”ikke-orienteringsløbere” snuse til orienteringsløb. *”Der ligger et helt projektsetup til ”Find vej” fra Dansk Orienteringsforbund, og det er simpelthen det vi følger. Der skal laves en aftale med skovejeren, i Elmelund er det så Naturstyrelsen [Fyn] og [Odense] kommune, og det har vi gjort, med kontrakt og underskrift. Derudover er der lavet en aftale om placering af de forskellige find vej poster i Elmelund Skov”* (Kongstad, 2016). Aftalen er gældende i fem år og kan opsiges af begge parter – men Kim Kongstad har en klar forventning om, at aftalen løber videre efter fem år.



Det er ikke Kim Kongstad, der har deltaget i planlægningen og udførelsen af "Find vej" projektet i Elmelund Skov. Orienteringsklubben valgte at udpege et medlem, som fungerede som projektleder og banelægger<sup>12</sup> for "Partnerskaber om friluftsfaciliteter og Find vej". Det er også samme medlem, som har deltaget i Elmelund skovbrugerråd for Orienteringsklubben. I alt er der placeret 55 poster i Elmelund Skov, der kan bruges i "Find vej" sammenhænge, se figur 17.



Figur 17. Kort over samtlige "Find vej" poster i Elmelund Skov (Odense Orienteringsklub, u.å.)

### Planlægning og etablering af "Find vej" poster

Samarbejdet omkring etablering af "Find vej" posterne har som udgangspunkt fungeret godt. Odense Orienteringsklubs baneleder var ansvarlig for at udtænke hvor posterne skulle placeres. Forslaget blev gennemgået i terrænet, og efter få justeringer kunne posterne etableres.

Etableringen af posterne har Orienteringsklubbens onsdagsklub stået for. Onsdagsklubben er en flok ældre medlemmer, "de mødes hver anden onsdag. De hygger primært men tager også forfaldende arbejde. De løber stadig men ikke om onsdagen, der mødes de kun og arbejder" (Kongstad, 2016).

<sup>12</sup> Banelederen er den person, der er ansvarlig for at placere de forskellige poster i skoven.

Opsætningen af posterne tog omkring to dage, og klubben havde lejet et håndbetjent jordbor til boring af huller til posterne.

Odense Orienteringsklub er i partnerskabsaftalen også forpligtiget til at vedligeholde posterne. Derfor tilser klubben banen og posterne en gang om året. Såfremt der er noget der trænger til vedligehold (eksempelvis maling eller genplacering m.m.) aftales det med onsdagsklubben, om det er en opgave de kunne tænke sig at påtage sig, hvilket det ofte er.



*Figur 18. En find vej post i Elmelund Skov. Foto Sandra Gentin*

### **Udfordringer i partnerskabsaftalen**

Udfordringerne handler primært om afvejningen af forskellige foreningers aftryk på skoven. Eksempelvis har orienteringsløberne oplevet, at de skulle ændre og omplacere en del "Find Vej" poster før posterne kunne placeres endeligt. Indledningsvis havde Orienteringsløberne udarbejdet et forslag, der omfattede hele Elmelund Skov. Men på grund af hensyn til blandt andet vildtet krævede

Naturstyrelsen Fyn, at omkring halvdelen af posterne blev omplaceret. Derudover har Odense Kommune opsat vildthejn for at beskytte bevoksningerne. Dette har betydet, at enkelte poster er blevet indhegnet og at også disse poster måtte flyttes.

Orienteringsløberne synes på den baggrund, at deres råderum har været relativt lille i forhold til deres begrænsende slid på området sammenlignet med for eksempel rytternes. Resultatet af omplacering og vildthejn er ifølge orienteringsløberne, at de skal løbe større strækninger på asfalt eller stier, hvilket ikke er så attraktivt, når man løber orienteringsløb: *"Der var lidt med den der opdeling af skoven. Der var jo så områder, hvor vi så ikke [må placere poster] – hvor der er mange dele interesser i skoven, som skal tilgodeses. Det er det eneste, hvor jeg tænker, kunne det ikke være lige meget fordi vi kommer nogle stykker engang imellem. [...] Vi er blevet uforholdsmæssigt meget begrænset i vores udfoldelsesformer på grund af de mange interesser"* (Kongstad, 2016). Men samtidig har han også forståelse for, at det er svært at balancere de forskellige interesser, for et "ja" til Orienteringsløberne kan jo også have indflydelse på andre brugeres aktiviteter.

#### **Odense Orienteringsklub anbefalinger ved indgåelse af partnerskabsaftaler**

Der har været mange interesser involveret i planlægningen og den endelige udformning af Elmelund Skov. Derfor er det vigtigt, at andre "større" aktører, som fx mountainbikerne bliver involveret i at planlægge og kortlægge mountainbike spor, inden skovens andre brugere optager for meget plads: *"jeg tænker de skal snart i gang, nu er rytterne på banen. Og så vil MTB jo bruge de stier, og hvis man ikke vil skabe den konflikt mellem rytterne og mountainbikerne, så skal de [Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune] snart i gang"*

Samtidig vurderer Kim Kongstad, at orienteringsløberes slid på området, og deres effekten af brugen af området er minimal. Derfor kunne man godt argumentere for, at nogle af de krav orienteringsløberne er blevet mødt med er for omfattende, eftersom der er større områder af Elmelund Skov som løberne ikke må komme i, hvor posterne inden etableringen blev replaceret.

#### **Friluftsrådets rolle i Elmelund Skov**

Dette afsnit er baseret på et interview med Friluftsrådets formand i Fyn-nord, Per Arne Simonsen. Såfremt ikke andet er anført, er kilden Simonsen (2016).

### **Friluftsrådets vigtigste fokuspunkter i Elmelund Skov**

Friluftsrådets vigtigste opgave i forbindelse med etableringen af Elmelund Skov har været at arbejde for at sikre gode adgangsmuligheder for alle borgere til skoven. Derfor har Per Arne Simonsen siddet med i skovbrugerrådet og deltaget ved borgermøderne. Friluftsrådets fokus har derudover også været en opmærksomhed på, at enkelte foreninger ikke tilegner sig særrettigheder<sup>13</sup> i forbindelse med, at der bliver indgået partnerskaber om friluftsfaciliteter i Elmelund Skov. For at imødekomme eventuelle konflikter blandt Elmelund Skovens mange forskellige brugere har et tredje fokuspunkt for Friluftsrådet været ”God skovskik i Elmelund Skov”. En slags regelsæt for, hvordan man bør opfører sig, for at sikre en fælles forståelse for, hvordan man bruger skoven.

Friluftsrådet har ikke spillet en særlig rolle i skovrejsningsprocessen, derfor har Friluftsrådet deltaget på lige fod med de andre borgere både i borgerinddragelsesprocessen og i skovbrugerrådet.

### **Friluftsrådets vurdering af skovrejsningen og partnerskaberne om friluftsfaciliteter**

Friluftsrådet vurderer, at processen omkring skovrejsningen har kørt på to forskellige plan: 1) på det overordnede plan mellem de tre parter i partnerskabet og 2) processen omkring borgerinddragelsen som Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune har haft ansvaret for.

Samarbejdet mellem Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og Vandcenter Syd, har udadtil (og som Friluftsrådet opfatter det) virket som et godt samarbejde. Det er i dette samarbejde den overordnede beslutningskompetence for hele processen har ligget. Og det har der ifølge Per Arne Simonsen ikke været tvivl om.

Det er Friluftsrådets vurdering, at processen omkring borgerinddragelsen har fungeret godt og, at det har været en oprigtig proces, som både Odense Kommune og Naturstyrelsen Fyn har lagt meget energi i: *”Det er jo svært [...] så laver man fem grupper [til borgermøderne] og hvor der er gule sedler, og det [skal] koges sammen til noget der kan bruges. Det kræver energi og tid, og det har de*

---

<sup>13</sup> To tænkte eksempler kunne være, at man SKAL være medlem af Elmelund Hestelaug for at kunne benytte ridestierne eller, at man skal være medlem af skiforbundet for at kunne benytte skiløyperne i skoven etc. Det er i den forbindelse væsentligt at bemærke, at det er eksempler, og der ikke på nogen måde har været optræk til særaftaler om adgang m.m. i forbindelse med etableringen af faciliteter gennem partnerskaber om friluftsfaciliteter.

[Odense Kommune og Naturstyrelsen Fyn] *virkelig gjort rigtig pænt. De lokale kom med nogle forslag, det blev der også taget hensyn til*” (Simonsen, 2016). Og det er Friluftsrådets vurdering, at det sikkert har afbødet nogle konflikter i området.

Som nævnt har Friluftsrådet ikke haft nogen særlig status i forbindelse med skovrejsningen, men Per Arne Simonsen har deltaget i skovbrugerrådet. I skovbrugerrådet havde de mest aktive borgere i borgerinddragelsen mulighed for at følge processen nærmere. Der er udarbejdet en selvstændig rapport om skovbrugerrådet (se Vesterager & Kristensen, 2016). Det er Per Arne Simonsens vurdering at skovbrugerrådet aldrig er kommet til at fungere optimalt, blandt andet fordi deltagerne ikke har haft kendskab til deres egentlig rolle og det kommissorium, der lå til grund for skovbrugerrådet. Men en anden udfordring har ifølge Friluftsrådet også været, at organisationerne har siddet med deres individuelle organisations-kasketter i skovbrugerrådet.

Friluftsrådet forholder sig umiddelbart positivt over for idéen om ”Partnerskaber om friluftsfaciliteter”, og hvordan (og at) de er indgået i Elmelund Skov. Der er ikke noget problematisk i at indgå aftalerne, så længe der i aftalen ikke bliver åbnet op for særrettigheder eller særlige adgangsregler. Det er Per Arne Simonsens vurdering, at der ikke er problemer vedrørende adgang og eksklusive rettigheder i de Partnerskaber om friluftsfaciliteter, der er indgået i Elmelund Skov på nuværende tidspunkt.

#### **Udfordringer i processen om skovrejsningen ifølge Friluftsrådet**

Overordnet har hele processen omkring skovrejsningen i Elmelund Skov fungeret rigtig godt. Der er dog to eksempler på hvor samarbejdet mellem Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og de mest aktive borgere kunne have fungeret bedre: Arbejdet med at etablere en naturskole<sup>14</sup> og arbejdet omkring Besøgscenteret. Begge punkter har haft deres ophæng i skovbrugerrådet.

Den del af Elmelund Skov, der ligger tættest på Odense er ejet af Odense Kommune. Kommunen har blandt andet derfor haft et ønske om en ”Port” eller et besøgscenter ind til skoven. Det var planen, at der i besøgscenteret skal tilbydes aktiviteter, fortælles om hele skovrejsningsprocessen og om Vandvejen mv. Skovbrugerrådet har bidraget med idéer og forslag til besøgscenteret – og her oplevede Friluftsrådet, at kommunen uden at inddrage skovbrugerrådet havde engageret en arkitekt

---

<sup>14</sup> Beskrives i afsnittet ”Naturskolen – noget som mange ville, men ingen greb” på side 51.

til at komme med en skitse til, hvordan besøgscenteret kunne se ud. Derfor blev skovbrugerrådet meget forundret over, at processen internt i Odense Kommune var længere, end hvad skovbrugerrådet havde fået opfattelsen af. I sådanne situationer, er det ifølge Friluftsrådet, rigtig vigtigt at orientere om, hvad der er til diskussion og hvor langt processen egentlig er.

Afslutningsvis synes Per Arne Simonsen at det er rigtig synd, at der ikke er flere, der bruger skoven. Det er hans indtryk, at Odenses borgere kører til Langeskov ved Nyborg på skovtur i stedet for at bruge den lokale skov ved Odense. Derfor håber Friluftsrådet, at der fremadrettet bliver gjort mere opmærksom på skoven, så befolkningen bruger deres folkeskov.

### **Naturskolen – noget som mange ville, men ingen greb**

Et ønske, der blev fremsat flere gange i inddragelsesprocessen, var etablering af en naturskole drevet i samarbejde mellem de forskellige aktører omkring Elmelund Skov. Odense Kommune og Naturstyrelsen Fyn bakkede op om idéen og deltog og bidrog i møderne, men Odense Kommune og Naturstyrelsen Fyn havde fra begyndelsen tilkendegivet, at det var begrænset, hvor mange ressourcer de havde at bidrage med.

Det var tanken, at naturskolen skulle fungere som et fysisk sted, hvor foreninger kunne formidle deres forskellige perspektiver på naturbrug til skoleelever og byens borgere. Naturskolen ønskedes drevet i fællesskab af foreningerne. De skulle derfor på skift være ansvarlige for forskellige tilbud i naturskolen. På den måde kunne der blive mulighed for et stort aktivitetsudbud. Naturskolen skulle fungere med forbillede fra Fredensborg Naturskole ”Naturakademiet”, hvor mange forskellige foreninger tilbyder aktiviteter og naturvejledning i og omkring Fredensborg. Der er en koordinator tilknyttet naturskolen, så skoler, daginstitutioner og andre kan henvende sig og finde/booke et arrangement.

Naturskolen i Elmelund Skov blev dog ikke til noget, og det er der forskellige grunde til. For at få realiseret naturskolen skulle den forankres i skoleforvaltningen, hvilket ikke lykkedes. Der manglede desuden en koordinator, dvs. en person, der kunne bakke de frivillige op i deres engagement og hjælpe dem på vej i deres dialog med forvaltningen (både stat og kommune), og som de frivillige kunne henvende sig til i processen. Det var for svært og for energikrævende for de frivillige at få

banet vej ind til de rette offentlige forvaltninger og dermed muliggøre de næste skridt til fundraising m.m.

Sidenhen har Odense Kommune arbejdet videre med idéen om en naturskole i Elmelund Skov (Bjerre Laursen 2018). Resultatet er naturskolen ”Elmelunden – den matrikelløse naturskole”, som består af fem aktører, der har indgået et samarbejde om at tilbyde formidling til skoler og privatpersoner i Elmelund Skov. Odense Kommunes naturvejleder er tovholder på projektet, og på hjemmesiden<sup>15</sup> kan man finde forskellige formidlingstilbud:

- Guidede rideture på ridestierne i området, ved Elmelundens Hestelaug
- Grundvandstur, ved Vandcenter Syd
- Rundtur i skoven med fokus på vildtvenlig skov, ved Naturstyrelsen
- Guidet tur med snak om skovrejsning, planter og dyr, ved Naturvejleder Rikke Molin
- Guidet fugletur, ved Dansk Ornitologisk Forening
- Vild mad, indsamling af spiselige planter, ved Naturvejleder Rikke Molin

Den matrikelløse naturskole Elmelunden har således sin organisatoriske forankring hos Odense Kommunes naturvejleder.

---

<sup>15</sup> <https://www.fjordensdag.dk/elmelunden/>



# Elmelund Skov – en partnerskabsdrevet skov for og med borgerne i Odense?

## Skovrejsning gennem partnerskaber

Skovrejsningen i Elmelund er i forfatterens optik en ny måde at rejse skov på. Formålet med Elmelund Skov er mangesidigt og følger de mål for skovrejsning, som blev indført i skovloven i 1990'erne. Det nye ligger således ikke her men i, at skoven er rejst i et partnerskab mellem Stat (Naturstyrelsen Fyn), kommune (Odense Kommune) og et vandindvindingselskab (VandCenter Syd) - en model, som inden for de sidste 10 år i stigende grad er blevet anvendt i forbindelse med rejsning af offentlig bynær skov.

I modsætning til tidligere tiders rene statslige anlæggelser, hvor finansieringen skete gennem finanslovsmidler, kommer midlerne til skovrejsningen og anlæggelse af infrastruktur og publikumsfaciliteter fra mange forskellige finansieringskilder, med hver deres sæt af krav, der skal være opfyldt. De forskellige interesser, eksisterende bindinger på skovrejsningsarealerne samt krav og regler medført af de forskellige typer af finansieringer, er med til at sætte de overordnede rammer for skovens udformning og giver således både muligheder og begrænsninger. Et eksempel på krav er relateret til EU's skovrejsningsmidler. I forbindelse med brug af EU's skovrejsningsmidler gælder der både regler om bevoksningens sammensætning samt regler om antallet af træer pr. ha (Bekendtgørelse nr. 1027 af 2. november 2012 om tilskud til offentlig skovrejsning). Sidstnævnte krav var medvirkende til, at Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune i fællesskab med Mountainbikerytterne besluttede at udsætte anlæggelse af en særlig rute til mountainbikerne, så man ikke kom til at ødelægge for mange af de nyplantede træer.

Som eksempler på særlige fortællinger i forbindelse med skovrejsningen i Elmelund kan fremhæves anlæggelsen af "Vandvejen", som bidrager til fortællingen om grundvandsinteresserne i skoven og som er blevet rygraden i stisystemet. De forskellige tiltag til jægerne i Elmelund Skovs vestlige del er et andet eksempel på en fortælling om, at skoven er finansieret med jagtrelaterede naturforvaltningsmidler, for Naturstyrelsen Fyn har dermed været forpligtiget til, at gøre noget særligt for jagtinteresserne og har etableret skydebane og jagthundene træningsbane. Og endelig har Odense Kommune haft et ønske om at udvikle deres del af skoven til en egentlig folkeskov og har som tidligere nævnt igangsat initiativer, hvor folk og firmaer har kunnet bidrage til skoven ved at

købe træer. Ønsket om en egentlig folkeskov hænger dels sammen med ønsket om at skabe et ejerskab til skoven men handler også om at få flere til at bidrage til finansiering af skovens aktiviteter (Odense Kommune, 2015).

Partnerskabstankegangen i Elmelund Skov er dog ikke kun begrænset til partnerskabet mellem Odense Kommune, VandCenter Syd og Naturstyrelsen Fyn og de forskellige finansieringskilder til etableringen af skoven. Ønsket om at skabe ejerskab til skoven samt inddrage forskellige typer af aktører i anlæggelse og drift af friluftsfaciliteter gennem partnerskaber har fra starten været en vigtig forudsætning for skovens udvikling og et ønske alle tre partnere har haft (Odense Kommune, 2013). Eksemplerne forfatterne har beskrevet viser, at sådanne partnerskaber kan være effektive og velfungerede (for eksempel Elmelund Hestelaug og Orienteringsløberne). En væsentlig forudsætning er, at brugerne, som ønsker at indgå en partnerskabsaftale om friluftsfaciliteter er organiseret i en forening, som kan være juridisk ansvarlig i forbindelse med fondsansøgninger mv. En anden forudsætning er, at disse har mulighed for at 'låne' penge til etablering af faciliteter, da fondspenge oftest først udbetales, når udgifterne er afholdt.

Når man ønsker at skabe en skov, hvor der indgås partnerskaber om friluftsfaciliteter er det væsentlig at skabe et forum, hvor de forskellige aktører kan drøfte benyttelse og beskyttelse af området. Det er også vigtigt at afveje de forskellige organisationers effekt og aftryk på området ligesom diskussionen af nye initiativer i skoven kan rammesættes i dette forum. Det kan endvidere overvejes, at det var en forudsætning for at kunne indgå en partnerskabsaftale, at de forskellige foreninger der indgår partnerskabsaftaler skal deltage på to årlige koordinationsmøder sammen med de andre brugere af området. På baggrund af erfaringerne i Elmelund Skov, anses det for vigtigt, at dette brugerråd koordineres af en person, der har et statsligt eller kommunalt ophæng, og at denne koordinering ikke overlades til de frivillige, da brugerrådet ellers nemt går i stå.

### **Elmelund Skov Brugerråd – en mulighed for at følge skovens udvikling**

Det har gennem hele processen været et meget tydeligt budskab, at partnerskabet mellem Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og VandCenter Syd ønskede at skabe en skov som borgerne og brugerne blev knyttet til og havde lyst til at bruge. Ud over den inddragelse, der allerede er beskrevet, er der taget en lang række andre initiativer til at involvere borgerne.

Elmelund Skov Brugerråd har haft sit virke fra januar 2014 til september 2015, hvor der blev afholdt seks møder. Elmelund Skov Brugerråd bestod af en divers skare; hovedsagelig af repræsentanter fra forskellige foreninger. Intentionen var, at brugerrådets kommissorium (se figur 19) skulle danne ramme om rådets arbejde, men denne intention blev kun delvist opfyldt. Det har især været svært for rådet at få startet fællesskabende initiativer op. Det skyldes, at medlemmerne har haft meget forskellige forventninger til rådets arbejde og ikke set rådet som deres kerneopgave. Derudover har det været vanskeligt for foreningerne at aflægge hver deres ”kasket”, og ikke pleje deres specifikke interesser. Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune har på forskellig vis forsøgt at facilitere og opfordre brugerrådet til fælles aktiviteter. De tidligere omtalte partnerskabsaftaler om friluftsfaciliteter er dog igangsat i regi af de enkelte medlemmer og foreninger, som var repræsenteret i brugerrådet.

#### **Skovbrugerrådets kommissorie**

- At bidrage aktivt og handlende til at igangsætte aktiviteter i Elmelund Skov.
- At inddrage frivillige i arbejde/aktiviteter i skoven.
- At medvirke til at øge borgernes kendskab til, at der ligger et ny skov- og naturområde direkte op til Odense by.
- At bidrage til naturformidling i området.
- At bidrage til at sætte nye partnerskabsprojekter i gang.
- At skabe synergieffekt imellem meget forskellige brugergrupper i området.
- At bidrage med synspunkter til dialog om balancen mellem benyttelse og beskyttelse af Elmelund Skov og balancen mellem de forskellige rekreative interessers brug af skoven.

Skovbrugerrådet er et igangsættende og rådgivende råd. Rådet kan således ikke træffe beslutninger om henholdsvis Odense kommunes og Naturstyrelsen Fyns forvaltning af Elmelund Skov.

*Figur 19. Skovbrugerrådets kommissorie.*

I en evaluering af brugerrådet fra 2015 har medlemmerne angivet en række muligheder for rådets videre arbejde: *”Bibeholdelse af rådet i dets nuværende form og tilpasning af kommissoriet”* eller *”Opretholdelse af brugerrådet, men i friere form med flere deltagere og som et orienterende udvalg, der mødes en gang om året, og hvor brugergrupperne kan mødes med hinanden”* (Vesterager & Kristensen, 2016, s. 19). På baggrund af disse anbefalinger blev skovbrugerrådet ændret i 2016. Anbefalingen *”Opretholdelse af brugerrådet, men i friere form med flere deltagere og som et orienterende udvalg, der mødes en gang om året, og hvor brugergrupperne kan mødes med hinanden”*

blev den model Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune valgte at fortsætte med. Der afholdes nu et årligt møde, hvor alle med interesse i skoven kan deltage, i modsætning til det tidligere skovbrugerråd, som var et lukket forum med faste medlemmer. På den måde forsøger Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune at skabe et forum, hvor alle aktive brugere og foreninger har mulighed for at mødes og tale med hinanden. Dette inkluderer også de foreninger, der har indgået et partnerskab. I praksis betyder det, at foreninger og borgere, der har tilmeldt sig nyhedsbrevet om Elmelund Skov, får en invitation. Intentionen er, at rådet skal diskutere de overordnede linjer om benyttelse og beskyttelse ligesom diverse orienteringer om løst og fast mellem de forskellige brugergrupper kan rammesættes. Det første møde blev holdt i juni 2016 og det næste i september 2017. Det er Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune, der varetager sekretærfunktionen og indkalder til møder. Omkring 15-20 personer har deltaget i møderne og der har været gode diskussioner og ikke mindst udveksling af viden og idéer brugerne i mellem (Christensen, 2017).

Fra Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune side er der lagt op til, at brugerrådet fra 2018 skal være brugerdrevet dvs. et råd, hvor brugerne selv organiserer møderne og påtager sig sekretariatsfunktionen (Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune deltager i møderne). Foreningen ”At danse med livet” har indtil videre påtaget sig opgaven med indkaldelse til møder

### **Andre måder at involvere brugerne**

Odense Kommune har haft en aftale med Growing Trees Network om indsamling af penge til Folkeskoven og borgerne havde mulighed for at købe et træ til 19 kr. Der blev arrangeret en plantedag, hvor man dels kunne købe og plante træer og dels kunne plante træer hjemme fra haven. Det har resulteret i, at Folkeskoven i dag er et område med mange forskellige arter, blandt andet et par tempeltræer (*Ginkgo Biloba*).

Ud over skovbrugerrådet har Odense Kommune og Naturstyrelsen Fyn også inddraget andre brugergrupper, der kan have interesse i skoven, eksempelvis områdets skoler (Provstegårdskolen, Enghave skolen og Sanderum Skole), lokalområdets pensionister samt Bolbro Lokalforum. Provstegårdskolen har med sin beliggenhed tæt ved skovens østlige indgang gode muligheder for at bruge skoven, og der er flere klasser, som allerede bruger skoven til undervisning. Eksempelvis har eleverne fra Sanderumskolens tre 6. klasser på kommunens initiativ været involveret i et samarbejde med

Fjernvarme Fyn, hvor eleverne har produceret skilte med fortællingen om Elmelund Skov. Sande-  
rum Skole har været involveret i et udeskoleforløb, men afstanden til skoven er en stor barriere, da  
det tager en god halv time at gå til indgangen af Elmelund Skov.

Bolbro Lokalforum har sammen med områdets børneinstitutioner og naturvejledere søgt og fået  
penge til en bålhytte og shelter i ”Lysningen”, som er et mødested i skoven. Provstegårdsskolen og  
Enghaveskolen bruger Lysningen jævnligt, og alle kan booke bålhytten via Bolbro Lokalforum.  
Desværre har der i foråret 2017 været meget hærverk omkring området, hvilket er gået ud over bål-  
hytten. Det giver utryghed og mindsker brugen af området.

En gruppe borgere uden for arbejdsmarkedet har gennem flere forskellige kommunale initiativer bi-  
draget til vedligeholdelsen af Elmelund Skov i form af affaldsindsamling i Lysningen og slåning af  
stier og græsarealer. Derudover har produktionshøjskolen Elsesminde etableret et værkstedshold til  
at arbejde i Elmelund Skov. Holdet har planter træer, renholder omkring de nyplantede træer og op-  
sætter vildthejn for kommunen. Derudover producerer Produktionshøjskolen borde-bænkesæt og  
alm. bænke og sætter dem op i skoven. For Naturstyrelsen Fyn har Produktionshøjskolen et fåre-  
hold til at bekæmpe bjørneklo.

Et andet fællesskab, der også er etableret i Elmelund Skov er projektet ”At danse med livet – et bro-  
byggende fællesskab”. Formålet med projektet var at skabe et sted i naturen for mennesker med  
stress, angst og depression. Deltagerne i projektet var med til at skabe et rekreativt uderum sammen,  
primært til dem selv, men også for andre brugere af Elmelund skov, se figur 20.



*Figur 20. Der arbejdes med at etablere et rekreativt uderum i projektet "At danse med livet". Foto Olivia Abildgaard Jørgensen*

Gennem samarbejder med blandt andet Elsesminde Produktionsskole blev der bygget bænke og kongestole, ligesom der også er blevet arbejdet med at forbedre forholdene for insekter og sommerfugle. Ved at deltage i projektet har deltagerne fået en vej ind i et fællesskab i Elmelund skov (Jørgensen, 2018).

### **Skovrejsning gennem partnerskaber – muligheder og udfordringer**

At det er lykkedes at få iværksat et så stort projekt skyldes ifølge Naturstyrelsen Fyn, Odense Kommune og VandCenter Syd, at der er et rigtig godt samarbejde mellem projektets tre parter. Det gode samarbejde er baseret på åbenhed, en klar opgavefordeling, en velfungerende styregruppe og løbende møder med drøftelser af processen.

De tre parter fremhæver desuden, at det er vigtigt og anbefalelsesværdigt, at alle parter deltager på alle borgermøder, på fællesmøder og andre offentlige arrangementer, således borgerne aldrig er i tvivl om, at det er et samarbejde mellem tre ligeværdige partnere. På den måde sikrer man synlighed og tilgængelighed i hele forløbet.



Hvis vi taler om partnerskaber om friluftsfaciliteter og partnerskabet generelt, er fordelene, at viden og ressourcer fra flere forskellige aktører og institutioner bringes sammen. Partnerskabsmodellen sikrer, at forskellige ønsker og værdier inddrages i processen og muliggør synergieffekter, så der kan udrettes mere end, hvad de enkelte partnere kan udrette alene. Erfaringerne fra Elmelund skovrejsning viser dog også, at partnerskabsmodellen har en række begrænsninger og udfordringer, som kræver særlig opmærksomhed.

Partnerskaberne omkring etablering og vedligeholdelse af friluftsfaciliteter kan på den ene side ses som en succes, fordi det rent faktisk er lykkedes at få etableret faciliteter i skoven, som der ellers ikke var midler til. På den anden side er der en række opgaver og udfordringer i forbindelse med disse aftaler, som der i fremtiden skal gøres erfaringer med at forvalte. Naturstyrelsen Fyn afholder fx årligt et dialogmøde med Elmelund Jagthundetræningsklub, hvor der evalueres, hvilket bl.a. har ført til præcisering af træningstider af hensyn til naboer. For andre aftaler er det mere relevant med ad hoc møder.

En anden udfordring er det juridiske ansvar, som brugergrupperne påtager sig gennem aftalerne. Foreningerne får på den ene side mulighed for at etablere faciliteter, men får på den anden side også en pligt til at vedligeholde disse. Det kræver organisering og evt. også ekstra finansiering. Samtidig rejser det spørgsmålet om ejerskab og erstatningsansvar, hvis fx stier ikke er vedligeholdet ordentlig – et andet spørgsmål, der endnu ikke er afklaret.

Endelig er der spørgsmålet om, hvordan balancen mellem de forskellige brugergrupper sikres og hvordan der skabes rammer for et fortsat samarbejde mellem de forskellige brugergrupper og partnere. Odense Kommune har et Grønt Råd og Naturstyrelsen Fyn har et Brugerråd, hvor der deltager repræsentanter fra en række friluftsfacilitets- og naturorganisationer, som også er de organisationer, der har været mest aktive i Elmelund Skov. På begge råd er der god mulighed for at drøfte brugernes interesser i forhold til skoven og balancen mellem benyttelse og beskyttelse. Derfor har det fra Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune side været et ønske, at *brugere selv* driver Elmelund skovbrugerråd, hvis det skulle fortsætte. Fremtiden vil vise om den form for brugerråd er bæredygtig.

## **Den brede inddragelsesproces og skabelse af lokalt ejerskab**

Naturstyrelsen Fyn og Odense Kommune har været meget åbne i planlægningsprocessen og iværksat mange initiativer for at give borgerne og brugerne muligheder for at engagere sig i processen og skabe kendskab til området, men det tager tid at skabe steder, som de lokale borgere knytter sig til. Det er gennem oplevelser, at områder skifter karakter fra ”område” til ”sted” – et sted man er knyttet til og har et forhold til.

Elmelund Skov har allerede nu flere kvaliteter i form af udsigter, forskellige naturtyper, et varierende terræn og en række friluftsfaciliteter og mange borgere bruger allerede skoven til den daglige motion i form af en løbe-, cykel- eller gåture. Dog vurderer Odense Kommune og Naturstyrelsen Fyn, at besøgstallet i hele skoven stadig er forholdsvis lavt, men i fortsat vækst og med stadig flere faste brugere; et indtryk der bakkes op af Friluftsrådet – undtagelsen er dog den hegnede hundeskov. Her har tællere ved indgangen vist, at der var over 30.000 besøg i 2016.

At skabe en rigtig skovfølelse tager årtier og mange af Odenses borgere kører stadig til Langesø får at en ”rigtig” skovoplevelse. Alligevel viser projektet, at gennemtænkt planlægning og design kan skabe rammer for friluftsliv og naturoplevelser allerede i skovens første spæde år. Og det at se en skov vokse op er en oplevelse i sig selv.

# Litteratur

Bjerre, T. (2016): Personlig meddelelse. Projektchef, Klima og Udvikling, VandCenter Syd, Vandværksvej 7, 5000 Odense C. Tlf. 2969 2407, email: [tkb@vandcenter.dk](mailto:tkb@vandcenter.dk).

Bjerre, T., Ammitsøe, C. Bækgaard, A. (2016): Finansiering af grundvandsbeskyttelse. danskVand #2, april 2016.

Bjerre Laursen, B. (2016): Personlig meddelelse. Forstkandidat, Projektleder, Odense Kommune, Park & Vej, By og Kulturforvaltningen, Slottet, 5000 Odense C. Telefon: 2170 9611, e-mail: [bbl@odense.dk](mailto:bbl@odense.dk).

Borup, A. (2016): Personlig meddelelse. Projektleder for Naturstyrelsen i Elmelund Skov. Forstkandidat, Forstfuldmægtig, Fyn. Miljø- og Fødevareministeriet, Naturstyrelsen, Sollerupvej 24, 5600 Faaborg. Telefon: +45 72 54 30 00, e-mail: [abo@nst.dk](mailto:abo@nst.dk).

Christensen, H.H. (2017): De drømmer om skovens fremtid. Artikel i Fyens Stiftetidende, 9. september 2017.

Danmarks Jægerforbund (2013): Oplæg til jagthundetræningsområde – Elmelunden. Internt dokument.

Elmelunden Jagthundetræning (u.å.): Kommissorium. (online, besøgt den 10. maj 2017). Tilgængelig på: <https://sites.google.com/site/elmelundenjagthundejagt/kommissorium>.

Hartvigsen, M. (2009): Land Consolidation and Land Banking in Denmark: Tradition, Multi-purpose and Perspectives. Danish Journal of Geoinformatics and Land Management, 47, side 51-73.

Hartvigsen, M. & Thaysen, J.N. (u.å.): Personlig meddelelse. Interview af jordfordelingsplanlæggere og landinspektører Morten Hartvigsen og Jan Nymark Thaysen, Orbicon.

Johansen, N.C. (2016): Personlig meddelelse. Interview, afholdt den 28. september 2016. Danmarks Jægerforbunds jagthundekoordinator, Kreds 5 (Fyn).

Jørgensen, O.A. (2018): Projekt Elmelund – statusrapport. Internt dokument.

Kongstad, K. (2016): Personlig meddelelse. Interview, afholdt den 28. september 2016. Formand for Odense Orienteringsklub.

Larsen, J.B., Jakobsen, M., Jensen, M., Nielsen, A.B., Granat, H. (2005): Skovudviklingstyper – den langsigtede skovudvikling. I Larsen (red). Naturnær Skovdrift. Dansk Skovbrugstidsskrift. Dansk Skovforening, København.

Naturstyrelsen (2012): Elmelund Skov: Plan for borgerinddragelsesproces. Arbejdspapir i projektgruppen. Juli 2012. Endelig Version.

Naturstyrelsen (2013): Skovrejsning Elmelund: 2. Workshop: Torsdag den 21. marts kl. 17.00-21.00. Tema: Skov og natur, samt placering af faciliteter. Program fra projektgruppen, marts 2013.

Naturstyrelsen (2013b): Skovrejsning Elmelund: Temamøde for Rytter og MTB: Tema: Særlige stier og igangsætning af partnerskabssamarbejde. Program fra projektgruppen, februar 2013.

Naturstyrelsen Fyn (2016): Partnerskabsaftale Jagthundetræning i Elmelund 2016, internt dokument.

Naturstyrelsen Fyn & Odense Kommune (2015): Partnerskabsaftale om etablering af faciliteter til aktiviteter med heste i Elmelund Skov, internt dokument.

Nielsen, T. (2016): Dansk Landskabspris 2015. Landskab. Tidsskrift for planlægning af have og Landskab, vol. 1, s. 18-20.

Odense Kommune (2013) Elmelund Skov. Overordnet Plan. (online, besøgt 13. oktober 2018). Tilgængelig på: <https://naturstyrelsen.dk/media/nst/9315638/elmelundskovoverordnetplan.pdf>

Odense Kommune (2015): LEV VEL – vision for Elmelund Skov. (online, besøgt den 3. marts 2016). Tilgængelig på: <http://www.odense.dk/borger/kultur-natur-og-fritid/parker-natur-og-udeliv/natur/elmelund-skov/vision>

Odense Kommune (2018): Ridestier i Elmelund Skov og 1000 års skoven. (online, besøgt 18. december 2019). Tilgængelig på: [https://www.elmelundskovenshestel-aug.dk/uf/120000\\_129999/123103/4380377702b870504fd6a78426cee825.pdf](https://www.elmelundskovenshestel-aug.dk/uf/120000_129999/123103/4380377702b870504fd6a78426cee825.pdf)

Odense Orienteringsklub (u.å.): Elmelund Skov. (online, besøgt den 4. april 2017). Tilgængelig på: <http://odense-ok.dk/find-vej-i/elmelund-skov/>.

Orbicon (2010): Elmelund Skovrejsningsprojekt, Jordfordeling Plan 1 og 2. Internt dokument.

Orbicon (u.å.): Ejendomsmæssig forundersøgelse i forbindelse med Elmelund. Skovrejsningsprojekt. Vand og Naturressource afdeling, Orbicon, sektion for Arealforvaltning og Jordfordeling.

Projektgruppen (2012): Elmelund Skov: Plan for borgerinddragelsesproces. Arbejdsrapport i projektgruppen. Internt dokument.

Simonsen, P. A. (2016). Personlig meddelelse, Interview, afholdt den 23. august 2016. Formand for Friluftsrådet Fyn-nord.

Spodsbjerg, K. (2016): Personlig meddelelse. Interview, afholdt den 15. august 2016. Formand Svindinge Jagtforening.

VandCenter Syd (2009): Strategi for grundvandsbeskyttelse. Marts 2009. (online, besøgt den 5. maj 2017). Tilgængelig på: <http://www.vandcenter.dk/om-os/vi-beskytter-grundvandet>.

Vesterager, J.P. & Kristensen, L.S. (2016): Evaluering af Elmelund Skov Brugerråd. Rapport. Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet.

Vandcenter Syd: Vi planter skov. (online, besøgt den 3. marts 2016). Tilgængelig på:  
<http://www.vandcenter.dk/om-os/vi-planter-skov>

Worm, P. (2016): Personlig meddelelse. Interview, afholdt den 23. august 2016. Formand for Elmelund Rytterne.



KØBENHAVNS UNIVERSITET

INSTITUT FOR GEOVIDENSKAB  
OG NATURFORVALTNING

ROLIGHEDSVEJ 23  
1958 FREDERIKSBERG

TLF. 35 33 15 00  
IGN@IGN.KU.DK  
WWW.IGN.KU.DK